

Arbetsrapport 2006-45

Kvalitet kontra kvantitet: Högskoledebatten 2005 – 2006

LILLEMOR KIM

Institutet för studier av utbildning och forskning
Drottning Kristinas väg 33D
SE-114 28 Stockholm
www.sister.nu

ISSN 1650-3821

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. HÖGSKOLEDEBATTEN – EN JÄMFÖRANDE STUDIE	2
1.1 HÖGSKOLEDEBATTENS LÅNGA OCH KORTA VÅGOR	2
1.2 VAR OCH AV VEM FÖRS DEBATTEN?	5
2. HUVUDDRAGEN I DEBATTEN 2005/06	8
2.1 BOLOGNAPROCESSEN - MOT EN NY STRUKTUR	9
2.2 KVALITET – KVANTITET	16
2.3 RÄTTVISA — REGLERING	28
2.4 STYRNING – AUTONOMI	36
3. VART BÄR DET HÄN?	42
3.1 NYA OCH EVIGA DEBATTÄMNER	42
3.2 OSÄKER FRAMTID	45
REFERENSER	47
TIDIGARE ARBETSRAPPORTER/WORKING PAPER	48

1. HÖGSKOLEDEBATTEN – EN JÄMFÖRANDE STUDIE

När detta skrivs (060603) kablur Sveriges Radio ut ett uttalande av utbildnings- och kulturminister Leif Pagrotsky av innebörd att det s.k. 50-procentsmålet för högskolan¹ ”måste skjutas på framtiden”. Sten Tolgfors, talesman för moderaterna, replikerar att ”socialdemokraternas högskolepolitik har havererat” medan Metta Fjellkner från Lärarnas Riksförbund välkomnar beslutet. Striden om utbyggnadstakten, som präglar högskoledebatten under en längre tid, stannar därmed upp - åtminstone för tillfället. Ministern säger sig dock vilja agera för att upprätthålla den nuvarande nivån (runt 45 procent) i kommande budgetarbete.

Regeringens återtåg från 50-procentsmålet är ytterligare ett steg i en utveckling som pågått under flera år. Redan i min genomgång av högskoledebatten under år 2002 kunde man skönja en ökad skepsis till fortsatt utbyggnad av högskolan (Kim 2003). Avsikten här är att göra en motsvarande analys av dagens debatt och jämföra med läget för tre-fyra år sedan. Det kan ge perspektiv inte bara på förändringar i villkoren för universitet och högskolor utan också på förskjutningar i värderingar och attityder till högre utbildning.

1.1 HÖGSKOLEDEBATTENS LÅNGA OCH KORTA VÅGOR

Sett över längre tid har intensiteten i den svenska högskoledebatten ökat kraftigt. Antalet artiklar på sökorden universitet och högskola i databasen ArtikelSök har fyrdubblats mellan 1995 och 2005, den period Sandström (2006) kallar ”den tredje vågen” i den högskole- och forskningspolitiska debatten. Debattintensiteten tyder på att högskolefrågorna blivit av mer allmänpolitiskt intresse. Särskilt kraftig har ökningen varit de allra senaste åren, vilket kan vara en eftersläpande effekt av den kraftiga tillväxten i antalet högskolestuderande under seklets första år.² Frågorna berör, direkt eller indirekt, en allt större andel av befolkningen. De partipolitiska utspelen på högskoleområdet har också varit mer frekventa de senaste åren.

Något tydligt mönster går knappast att urskilja i debattens ”långa vågor” (för att återknyta till terminologin i Sandströms första artikel i ämnet).

¹ Det av riksdagen antagna målet att hälften av alla ungdomar skall börja på högskolan senast det år de fyller 25.

² I motsats till vad många av debattörerna utgår ifrån har det faktiskt inte varit någon tillväxt i studentantalet de allra senaste åren.

Det var exempelvis inte någon markant ökning av antalet debattinlägg under valåren 1998 och 2002 och inte heller under år 2001, då regeringen lade fram propositionen Den öppna högskolan (Prop. 2001/02: 15). Nej, högskoledebatten styrs mer av alla de förändringar, små och stora, som sker på nationell och lokal nivå i högskolan och av enskilda debattinitiativ. Något förvånande är det ändå att tidningen Dagens Forskning, som verkade under år 2002 - 2003, inte satt större avtryck i statistiken. Tidningen förefaller inte ha haft så stor betydelse för högskoledebatten som för den forskningspolitiska debatten (jfr Sandström 2006).

Urvalet av artiklar

Underlaget för denna studie, liksom för den tidigare analysen av högskoledebatten under år 2002, är en sökning av artiklar i dagspressen under begreppen *universitet* och *högskolor* (trunkerad sökning³) i den elektroniska databasen ArtikelSök (för närmare beskrivning av databasen se Sandström 2006). Resultatet av sökningen har även denna gång kompletterats med repliker och en del egna pressklipp av större vikt som inte finns med i ArtikelSök. Artiklar som bedömts ligga utanför det aktuella intresseområdet har sorterats bort inklusive inlägg av primärt forskningspolitisk relevans (eftersom dessa behandlas i Sandströms artikel).⁴ Den slutliga artikelsamlingen innehåller sammanlagt 407 artiklar publicerade under perioden april 2005 t.o.m. april 2006. Det är ungefär lika lång tidsrymd som den förra debattöversikten omfattade. Då var det valår, men de politiska förutsättningarna för perioden 2005/06 är på många sätt likartade genom den tidiga starten av partipolitiska utspel inför det kommande valet i september 2006.

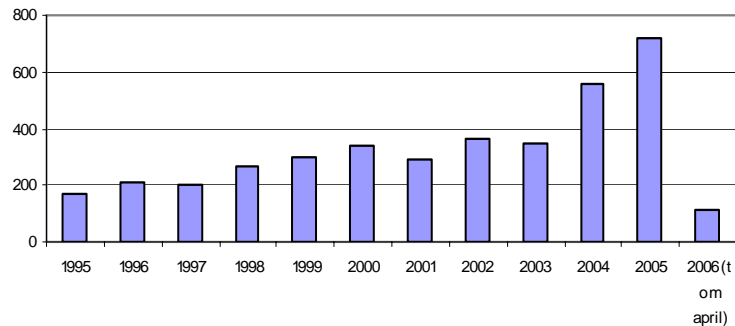
Enligt uppgift från ansvariga för ArtikelSök har det inte skett någon ändring av urvalsmetoderna under senare år utom på en punkt: antalet dagstidningar har minskats ner till 15 genom att ett antal mindre dagstidningar uteslutits successivt under 2005. Det gäller tidningar som inte varit särskilt livaktiga i högskoledebatten. Men eftersom både urvalsprinciper och bedömare varit i stort sett oförändrade går det bra att göra jämförelser över åren. Däremot bör man inte fästa så stor vikt vid de exakta sifferuppgifterna. Man bör också hålla i minnet att ArtikelSök består av ett *urval* av debattartiklar i vissa namngivna tidningar. Endast två av tidningarna är socialdemokratiska (Aftonbladet och Norrländska Socialdemokraten). Eftersom övriga tidningar i betydande omfattning uppläser sina debattsidor för inlägg från socialdemokratiskt håll finns det knappast någon politisk bias i materialet som helhet. ArtikelSök återspeglar däremot inte hela högskoledebatten. Förutom tidskrifter, böcker och interna publikationer vid universitet och högskolor finns nu även andra fora för debatten. Flera rektorer har exempelvis bloggar där de kommenterar aktuella händelser på högskoleområdet.

En egen databas har upprättats där samtliga 407 artiklar klassificerats med hänsyn till författarkategori, tidning, publiceringsdatum och debattämne (grovt). Till grund för klassificeringen har legat fulltextversioner av artiklarna, som erhållits genom sökning i tidningarnas arkiv eller via debattredaktionerna. Materialet har först bearbetats kvantitativt varefter en kvalitativ bedömning gjorts på basis av en mer noggrann läsning av texterna. Uppsatsen bygger på ett subjektivt urval av artiklar, valda efter inläggets högskolepolitiska betydelse men utan hänsyn till författare eller omfång.

³ Trunkerad sökning innebär att sökningen avser alla ämnesord som börjar med *universitet* eller *högskol*, dvs. även artiklar som klassats under ämnesord som högskoleutbildning, högskolepolitik etc.

⁴ Debatten om humanioras villkor i DN hösten 2005 ingår i här redovisade kvantitativa data. I sak behandlas dock denna fråga i samband med den forskningspolitiska debatten (Sandström 2006).

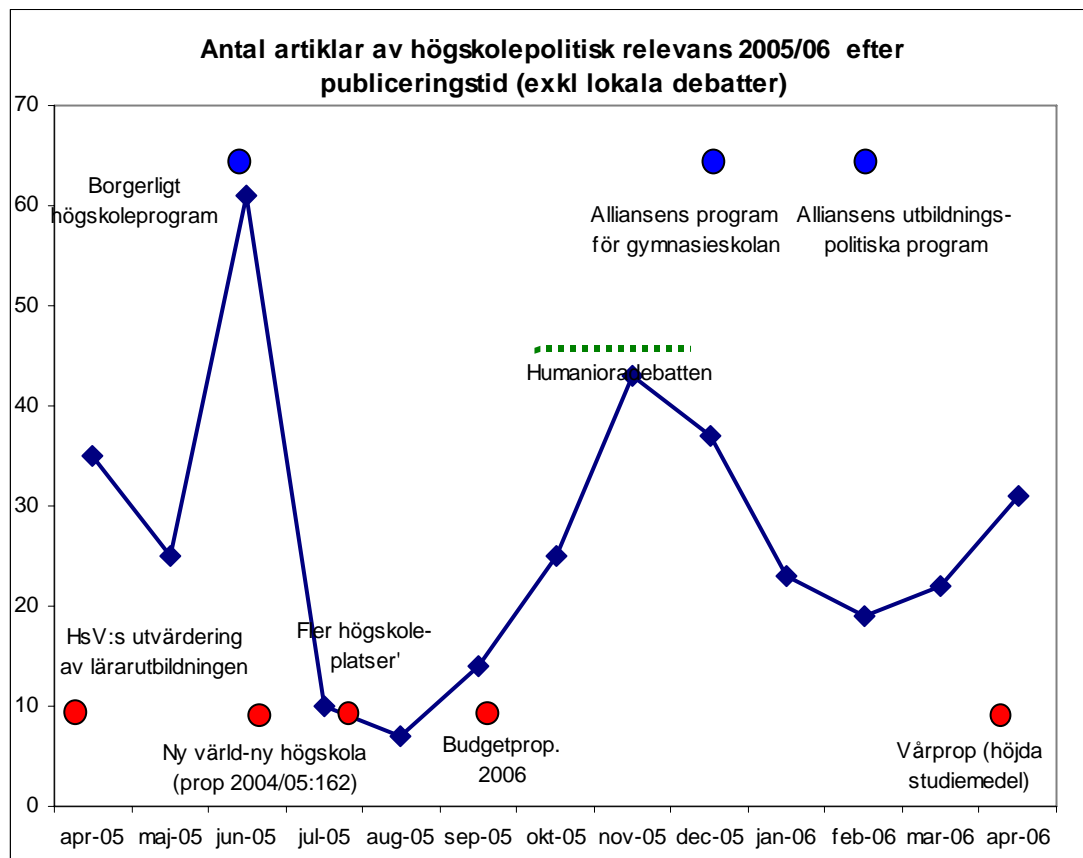
**Antal artiklar i dagspress på sökorden Universitet*
eller högskola* i Artikelsök 1995-2006**

I debattens ”korta vågor” (variationen i debattintensitet under året) kan man däremot skönja ett mönster som tyder på att aktiviteten påverkas av politiska beslut, utspel och förslag. Högskoleverkets utvärdering av svensk lärarutbildning, som kom i slutet av mars 2005, spädde exempelvis på kvalitetsdebatten och föranledde uttalanden av utbildningsministern. Det var över huvud taget en kraftig ansamling av debattinlägg under sensvåren 2005 då högskolepropositionen *Ny värld - ny högskola* äntligen kom på riksdagens bord. Att de borgerliga partierna enades i ett gemensamt alternativt program för högre utbildning, som publicerades dagen efter att propositionen lades fram, bidrog naturligtvis till att höja debattnivån ordentligt i juni 2005. Sedan tog den svenska sommarstiltjen vid under juli-augusti. Debattintensiteten sjönk dock inte riktigt till bottenivå i juli eftersom regeringen mitt i sommaren fattade beslut om 3 500 nya högskoleplatser redan till det kommande läsåret. Men riktig fart blev det inte på debatten förrän efter budgetpropositionen i september 2005. Då ställdes återigen frågan om kvantitet kontra kvalitet på sin spets genom regeringens förslag att inrätta ytterligare 14 000 högskoleplatser under den kommande budgetperioden.

Under hela hösten 2005 pågick argumentationen kring kvalitet, kompetenskrav och högskolans dimensionering. Att den socialdemokratiska regeringen inte hade majoritet för sina förslag i riksdagen skapade öppningar för politiskt manövrerande och debattnivån var hög. Vid årsskiftet kom flera utspel från myndigheter och fackliga organisationer och våren 2006 bjöd både på politiska kompromisser och samlade utspel från oppositionen. Högskolepropositionen manglades igenom med vissa justeringar först i februari månad. Och inför vårpropositionen 2006 intensifierade studenterna sin kampanj för höjda studiemedel. Resultatet av deras agerande blev en besvikelse – bara 300 kronor mer i månaden – och argumentationen fortsatte i media.

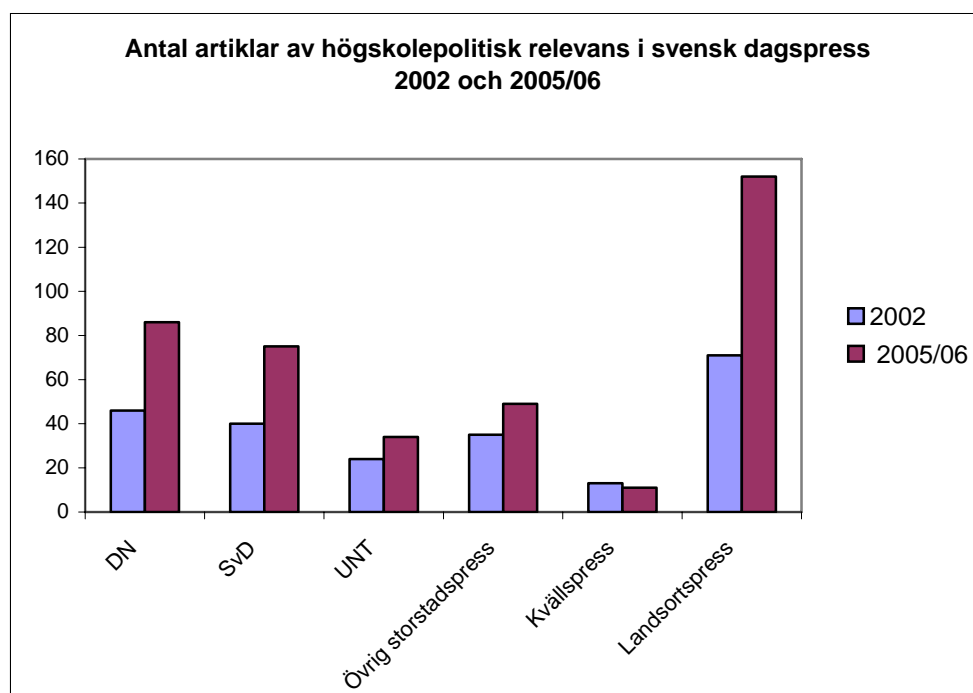
Vid sidan av debatterna i de stora dagstidningarna förekom även under 2005/06 meningsutbyten i lokalpressen kring olika lokala högskolefrågor. Det var framförallt två frågor som var på tapeten. Den ena gällde flytten av vårdutbildningen i Norrbotten från Boden till Luleå och den andra ett förslag att slå samman Örebro universitet och Mälardalens högskola. Dessa konflikter rörde viktiga principfrågor för universitet och högskolor och satte också tydliga spår i artikelsamlingen, men debattinläggen har uteslutits i diagrammet nedan för att renodla relationen mellan antalet publicerade artiklar och viktigare händelser på nationell nivå.

1.2 VAR OCH AV VEM FÖRS DEBATTEN?

Av den förra debattöversikten framgick att högskolefrågorna till stor del debatteras i landsortspressen. Förutom det intresse man där ägnar åt den nationella högskolepolitiken - inte minst dess effekter för den "egna" högskolan - så förs också många intensiva debatter kring lokala och regionala högskolefrågor i dessa tidningar. Dessutom används landsortspressen som forum för politiker och andra centrala opinionsbildare för att föra ut det egna budskapet direkt i den lokala diskussionen.

Som enskilda fora för den nationella högskoledebatten är och förblir Dagens Nyheter (DN), Svenska Dagbladet (SvD) samt Upsala Nya Tidning (UNT) störst - i nu nämnd ordning. Därefter kommer övrig storstadspress (Sydsvenska Dagbladet och Göteborgsposten i detta fall) medan kvällspressen (Aftonbladet och Expressen i detta fall) är betydligt mindre. Detta mönster har inte ändrats alls sedan 2002, den totala debattnivån har höjts ungefär lika mycket i alla typer av nyhetsorgan (bortsett från kvällspressen som ligger ännu lägre i den senaste mätningen). DN:s och SvD:s dominans har blivit något större, vilket säkert hänger samman med att det varit många politiska utspel och kommentarer från ledande politiker i dessa tidningar under det senaste året.

I högskoledebatten deltar en vidare skara av skribenter än i den forskningspolitiska debatten. De flitigaste aktörerna på högskolearenan är utan tvivel journalisterna och ledarskribenterna. De svarade tillsammans för över 40 procent av artiklarna under 2005/06, en ökning jämfört med 2002, vilket tyder på att de spelar en allt viktigare roll som opinionsbildare genom att i ledare och kommenterande nyhetsartiklar bevaka och kommentera händelser och politiska utspel på högskoleområdet. Politikerna själva, som är nästa kategori i storleksordning, deltar också flitigt i debatten både på nationell och lokal nivå. Enskilda lärare/forskare svarade för ungefär samma antal debattinlägg som politikerna under 2005/06. Läger man därtill de inlägg som gjordes av rektorer och andra

i ledningsposition på högskolorna stod kategorin ”interna” medverkande i högskoledebatten för fler inlägg än politikerna.

Företrädare för organisationer (oftast fackliga organisationer och studentorganisationer) deltar också relativt frekvent i högskoledebatten. Däremot verkar det som om företrädare för myndigheter varit mindre aktiva det senaste året. Kanske känner de sig överspelade av den alltmer politiserade debatten? Fler inlägg görs också numera i samverkan mellan olika intressenter, i första hand politiker eller högskoleledningar i samverkan med företrädare för organisationer och myndigheter. Här skiljer sig högskoledebatten från den forskningspolitiska debatten, där artiklar med många undertecknare (s.k. protestartiklar) minskat kraftigt i antal (se Sandström 2006).

Det gjordes naturligtvis inlägg i samverkan mellan olika politiska partier, bl.a. agerade båda blocken gemensamt i högskoledebatten under året. Annars dominerade de (s)-märkta debattinläggen under 2005/06, ungefär hälften av de partipolitiska debattinläggen hade socialdemokratiska undertecknare. Någon tydlig dominans för den ena eller andra sidan finns alltså inte i artikelsamlingen. Det starka partipolitiska engagemanget i högskoledebatten är ytterligare en skillnad jämfört med den forskningspolitiska debatten (se Sandström 2006).

I tabell 1 nedan redovisas debattinläggen i artikelsamlingen 2005/06 efter ämnesområde och typ av skribent. Det ger en mycket grov bild av vem som debatterar vad på högskoleområdet. Merparten av inläggen kan klassas som allmän högskolepolitisk debatt eller som inlägg i diskussionen om den högre utbildningens villkor, kvalitet och liknande. Därefter kommer i storleksordning debattinlägg om studentrelaterade ämnen som antagning, studiemedel mm. På dessa områden är journalister, ledarskribenter, organisationsföreträdare och politiker mest aktiva. I kvalitetsdebatten däremot dominerar inte oväntat lärare/forskare i högskolan. I de lokala/regionala debatterna engagerar sig framförallt politiker och ledarskribenter. Ganska många journalister skriver om de interna problemen vid universitet och högskolor, vilket varken lärare eller högskoleledningar tycks göra i någon större omfattning.

Tabell 1. Artiklar av högskolepolitisk relevans i svensk dagspress 2005/06 efter ämnesområde och typ av skribent

	Journalist	Ledar-skribent	Lärare/forskare	Högskole-ledning	Myndighet	Organisation	Politiker	Övrig	Totalt
1. Allmän högskolepolitisk debatt, propositioner, Bologna-processen	22	25	8	10	-	13	16	1	95
2. Kvalitetsfrågor, allmänt och specifikt bl.a. lärarutbildning, humaniora.	23	11	41	3	4	6	16	3	107
3. Studentrelaterade ämnen, antagning, studiemedel, avgifter, studentrekrytering	30	10	4	2	-	16	12	3	77
4. Arbetsmarknadsfrågor, yrkesutbildning	7	-	2	2	2	3	6	4	26
5. Regionala/lokala frågor, samverkan	8	12	7	2	2	-	23	2	56
6. Interna problem, arbetsvillkor, fusk, ledningsfrågor	15	3	5	3	1	7	1	4	39
7. Övrigt	3	1	-	-	-	-	-	3	7
Summa	108	62	67	22	9	45	74	20	407

2. HUVUDDRAGEN I DEBATTEN 2005/06

Denna debattöversikt handlar om en begränsad tidsperiod, april 2005 t.o.m. april 2006, ett utsnitt ur en ständigt pågående diskussion om den svenska högskolan utan naturlig början eller slut.⁵ Att första och sista inlägget i artikelsamlingen handlar om lärarutbildning är kanske en slump, men också symptomatiskt för perioden i fråga. Lärarutbildningen var ett av de stora debattämnen under året. Inga andra stora policyfrågor stod på agendan vid periodens början. Studenternas ekonomiska villkor, det politiska inflytandet i högskolestyrelserna och frågan om studieavgifter hade varit uppe till diskussion tidigare under året, men mest hade debattinläggen i början på 2005 handlat om ett par udda händelser i högskolevärlden: Örebro universitets beslut att utse statsminister Göran Persson till hedersdoktor samt den s.k. porrskandalen på Dramatiska Institutet⁶.

⁵ Alla kvantitativa uppgifter i uppsatsen hänför sig till den angivna tidsperioden. I texten refereras i enstaka fall debattinlägg från tiden strax före och efter denna period.

⁶ Ett elevarbete inom Dramatiska institutets Barndomsprojekt hade överskridit gränsen för det tillåtna och lämpliga. Projektet granskades och den rättsliga efterprocessen pågick till långt in på hösten 2005.

Våren 2005 gick högskolesverige i väntans tider. Den forskningspolitiska propositionen hade just lagts på riksdagens bord, men man väntade fortfarande på den högskoleproposition som skulle göra klart hur Sverige skulle förhålla sig till den s.k. Bolognaprocessen och det europeiska examenssystemet. Utbildningsministrarna från dryga 40-talet länder skulle sammanträffa i Bergen den 20 maj och till dess måste Sverige bekänna färg för att komma med på tåget. Hittills hade den svenska linjen varit avvaktande med argumentet att vi redan uppfyllde de europeiska kraven på högskolesystemet. Det var långt ifrån problemfritt att nå politisk enighet på hemmaplan om den nya masterexamen och dess effekter för bl.a. de mindre högskolorna. Vilka skulle få examensrätt? Skulle alltihop leda till en nivågradering av den enhetliga svenska högskolan? Beslutet drog ut på tiden och ett av samarbetspartierna, Miljöpartiet, hoppade tidigt av förhandlingarna med regeringen om innehållet i propositionen.

Så var läget när denna översikt tar sin början. Den inleds följdriktigt med *Bolognaprocessen* även av det skälet att detta är den utan tvekan viktigaste händelsen under 2005/06. Debatten i övrigt redovisas under tre huvudrubriker: *Kvalitet - Kvantitet, Rättnisa - Reglering* samt *Styrning - Autonomi*. Dessa är ledord i den pågående förändringen av högskolan och anger de grundläggande meningsmotsättningar som debatten handlar om. Högskoledebatten är omfattande och handlar om en mängd olika frågor, som bara delvis ryms i denna översikt. Den som vill ta del av en mer fullständig redovisning av debattmaterialet inkl. citat och källhänvisningar hänvisas till en utförligare version av uppsatsen.⁷

2.1 BOLOGNAPROCESSEN - MOT EN NY STRUKTUR

På själva dagen för Bolognamötet i Bergen presenterade äntligen utbildnings- och kulturministern huvuddragen i Sveriges medverkan i harmoniseringen av den högre utbildningen i Europa. Det skedde på DN:s debattsida under rubriken ”Helt ny masterexamen när högskolan görs om.” Svenska lärosäten ska självklart jämföras med de bästa i världen” skrev Leif Pagrotsky. Han hoppades på en öppen och god dialog med landets lärosäten och studenter i den fortsatta processen.

⁷ L.Kim: Kvalitet kontra kvantitet. Utkast 2006-08-14 (www.lilahe.com).

Helt konfliktfritt blev inte mottagandet av propositionen även om alla välkomnade själva syftet: att skapa jämförbarhet med andra länder, öka mobiliteten och höja Sveriges attraktionskraft internationellt. Förslagen rörde nämligen vid några känsliga särdrag i den svenska högskolemodellen: enhetligheten, våra förhållandevis korta examina och enkla två/tregradiga betyg. Andra delar av Bolognaprocessen, kraven på anställningsbarhet och tydligt formulerade mål i termer av ”learning outcomes”, kom inte att stå klara för de flesta förrän betydligt senare.

2.1.1 BOLOGNASTRUKTUREN OCH DE NYA HÖGSKOLORNA

Största tveksamheten gällde effekterna av den nya examensstrukturen för de högskolor som i dag inte har eget vetenskapsområde. Oron på dessa högskolor gällde nu inte bara rätten att bedriva forskarutbildning och få universitetsstatus utan även examensrättigheterna på mastersnivån. En ny nivåindelning av de svenska högskolorna kunde bli följden. SFS varnade omedelbart för risken att vissa högskolor skulle bli ”B-högskolor”. Det dök upp flera inlägg i pressen redan innan propositionen lades fram. Det blir en enorm besvikelse för oss och dåligt för hela vår region, sade exempelvis rektorn vid Högskolan i Halmstad i Hallands Nyheter (050526).

Högskolan i Borås, som stod i beredskap att lämna in sin universitetsansökan, hamnade i ett prekärt läge. Högskolans ledning skrev samma dag som ansökan lämnades in att ”vi måste få möjlighet att konkurrera med universiteten på lika villkor” (SDS 050530). Även Malmö högskola reagerade häftigt. ”Regeringens förslag är otidsenligt. Det bygger på en förlegad tanke. Det är samma misstänksamhet som har funnits sedan 1968 när universitetsfilialerna inrättades”, ansåg högskolans förvaltningschef (SDS 050615).

Det följde flera inlägg av företrädare för Högskolan i Borås och den omgivande regionen med krav på att alla svenska högskolor skulle inordnas på samma villkor i den gemensamma europeiska examensstrukturen. Nya rektorn vid högskolan, Lena Nordholm, jämförde med situationen i Norge och vinklade argumenten till stöd för högskolans speciella profil. Hon argumenterade framförallt för rätten att ge professionsinriktade mastersutbildningar: ”Det skulle öka mångfalden i svensk högre utbildning. Behovet av utbildning och forskning som riktar

sig mot yrkeslivet är inte mindre i Sverige än i Norge. Högskolan i Borås bör få samma möjligheter att utvecklas som Högskolan i Bodö”, skrev Nordholm i Borås Tidning (051212).

Vid Södertörns högskola, som också ansökt om universitetsstatus, kom diskussionen om universitetsstatus att sammanfalla med neddragningar av undervisningen i främmande språk. Professorn i litteraturvetenskap, Ebba Witt-Brattström, gick till angrepp inte bara mot regeringens politik utan även mot den egna högskoleledningen i ett ovanligt skarpt debattinlägg (DN 050618). ”Så länge svensk utbildningspolitik är lika med regionalpolitik kommer Södertörns högskola aldrig att bli universitet”, menade Witt-Brattström. Södertörn kommer att tvingas begära prövning för att kunna ge den nya masterexamen medan exempelvis Mitthögskolan, som ligger i en regionalpolitiskt prioriterad del av landet, har rätt att examinera doktorander ”trots att man inte är i närheten av vår akademiska kompetens och vetenskapliga infrastruktur”. Högskolans rektor anklagades för att ha ”kapitulerat villkorslöst inför statsmakten” men svarade med att hänvisa till högskolans ekonomiska situation (se även språkdebatten nedan).

Svaret från utbildningsministern kom först den 12 april 2006 då han på DN Debatt annonserade stopp för alla planer på nya universitet. Beslut om universitetsstatus eller examensrättigheter i forskarutbildningen får tills vidare stå tillbaka för åtgärder som stärker högskolesystemets utvecklingskraft och forskningens kvalitet, skrev Pagrotsky, och gick därmed på kvalitetslinjen. Det finns i nuläget inga förutsättningar att behandla de ansökningar som kommit in, menade ministern, och grusade definitivt förhoppningarna hos alla de högskolor som givit in universitetsansökningar. En öppning fanns ändå i uttalandet att de högskolor, som i nuläget inte har rätt att ge forskarexamen, skulle kunna ansöka och efter prövning av den vetenskapliga kvaliteten ges rätt att utfärda masterexamen.

Det råder knappast någon tvekan om att denna möjlighet kommer att utnyttjas fullt ut. Södertörns högskola annonserar redan i pressen med argument för att nå universitetsstatus. Frågan är: Kommer man att klara politiskt att hålla högskolornas universitetsambitioner tillbaka?

2.1.2 FÖRLÄNGDA YRKESEXAMINA

Barbro Hedvall på DN hade redan i samband med utbildningsministerns presentation av den nya examensstrukturen varnat för att de svenska högre utbildningarna sådana de ser ut i dag har svårt att nå god europeisk standard. Varken läkar-, lärar-, eller civilingenjörsutbildningarna passar in i Bolognamodellen och kräver därför särskilda åtgärder. Likaså de konstnärliga utbildningarna. De sistnämndas reaktion var i stort sett positiv. Utvecklingen öppnar upp för ökat internationellt utbildningssamarbete inte minst mellan de nordiska länderna, men ”det kommer att ta en jädra massa tid och kräva en jädra massa jobb”, menade Dramatiska Institutets rektor Per Lysander (DN 050615). När det gäller lärarutbildningen lanserade utbildningsministern så småningom ett program för ökad internationalisering och uppmanade i lokalpressen berörda högskolor att fördubbla antalet studenter som läser en del av sin utbildning i ett annat land. Vi antar gärna antar den utmaningen, men ge oss då också förutsättningarna, nämligen rejält utökade forskningsresurser och rätt att examinera doktorer, replikerade Lennart Olausson, rektor för Malmö högskola (SDS 060321).

Starkaste farhågorna för Bolognaprocessens effekter uttryckte företrädare för den svenska civilingenjörsutbildningen (som nominellt tar 4,5 och inte fem år som i flertalet andra europeiska länder). Rektorer och studentrepresentanter vid sju tekniska högskolor gjorde gemensam sak med Anders Narvinger, vd för Teknikföretagen, i ett kraftfullt ”nödhop” på DN Debatt (051117). Målet var att påverka riksdagsbehandlingen av propositionen och få till stånd en förlängning av civilingenjörsutbildningen. Det skulle kosta staten maximalt 240 miljoner kronor, inklusive ökade studiemedelskostnader, ”en försvinnande liten kostnad för Sverige jämfört med vad ett utanförskap skulle innebära”. Vi har helt enkelt inte råd att låta bli, menade undertecknarna, och fick stöd av både Civilingenjörsförbundet och riksdagspolitiker från fp, kd och mp.aktionen lyckades och riksdagens beslutade att förlänga civilingenjörsutbildningen, som därmed får formell status av masterexamen.

2.1.3 EN FLERGRADIG BETYGSSKALA?

Även om införande av en gemensam europeisk sjugradig betygsskala (s.k. ECTS-betyg) inte ingick i Bolognaöverenskommelsen, kom blotta tanken på flergradiga betyg att uppröra många i Sverige. Utbildningsministern hade redan i förväg sagt nej till att centralt införa en sjugradig betygsskala med motiveringen att fingradiga betygsskalor ”bryter mot

svensk tradition” och kräver förändringar i arbetssätt och organisation på lärosätena (SvD 050410). Varje läroanstalt får själv få bestämma vilket betygssystem som skall tillämpas. ”Det kommer att slå hårt mot svenska studenter, för den internationella anpassningen är viktig i vårt nya Europa”, menade Jan Björklund (fp). Han fick stöd av det liberala studentförbundet men mothugg av SFS, som hoppades på ett målrelaterat betygssystem ”som sätter kunskap och lärande i fokus”.

Rektorn för Stockholms universitet, Kåre Bremer, deklarerade direkt att arbetet med att utveckla det nya betygssystemet skulle fortsätta som planerat (och den nya betygsskalan kommer också att införas vid Stockholms universitet fr.o.m. hösten 2007). Debatten om betygen fortsatte på läroanstalterna och studenterna intog varierande positioner. Ett argument i diskussionen var att det svenska betygssystemet är målrelaterat medan det europeiska är relativt.⁸ De pedagogiska auktoriteterna på området var negativa och körde fram kända argument mot graderade betyg. Professor Lars-Ove Dahlgren menade att studenterna får ett ”ytligt förhållningssätt till lärande” vid betygsättning i flera steg. ”Vårt system med godkänt och underkänt är bra och överlägset de flesta system jag känner till”, sa Dahlgren. Jurist- och ekonomstudenter, som intervjuades i DN, var mer tveksamma. Flera ville ha ett mer precist system och möjligheter att konkurrera på likvärdiga villkor på den europeiska arbetsmarknaden. ”Om du vill bli EU-jurist har den som anställer lättare att jämföra oss med andra sökande om vi har samma betygssystem som övriga Europa”, sa en av de intervjuade (DN 051213). Debatten om ECTS-betygen lär gå vidare och tillföras erfarenheter från det internationella studentutbytet.

2.1.4 RESURSER FÖR UTVECKLING SAR BETET

Inte många ifrågasatte Sveriges anslutning till Bolognaprocessen. ”Enigheten är stor bland lärare och studenter om att denna utveckling är både nödvändig och angelägen” skrev rektor och prorektor vid Uppsala universitet i en Brännpunktsartikel i SvD (051013). Att den är ”ofrånkomlig”, menade även Sverker Sörlin, men tillade att det finns en sund kärna i den kritik som ifrågasätter idén att universitetens uppgift blott och bart är att fungera som ekonomins motorer. Han syftade då på de protester som blossat upp på andra håll i

⁸ Det är dock tveksamt om det finns saklig grund för detta påstående. De bestämmelser för ECTS-betyg som hittills utfärdats vid svenska universitet och högskolor (t.ex. i Stockholm och Uppsala) säger uttryckligen att det är en målrelaterad betygsskala som skall tillämpas.

Europa (DN 050618). Åsa Lindberg-Sand, pedagogikforskare i Lund, menade att Sverige riskerar att få en konservativ och låst examensstruktur ("just av det slag man i andra länder försöker komma ifrån genom Bologna-processen") om kravet på fördjupning inom ett huvudämne för examen går igenom i riksdagsbehandlingen⁹. Det skulle begränsa Sveriges förmåga att utveckla internationellt attraktiva mastersexamina inom nya eller tvärdisciplinära kunskapsområden (SDS 060222).

Även om de flesta anslöt sig till syftet så var det många som var oroliga för de otillräckliga resurserna för genomförandet av själva omställningsprocessen. *Universitetsläraren*, SULF:s medlemsblad, hade tidigt slagit larm om resursbehovet och jämfört med situationen i våra grannländer. Rektorerne Sundqvist och Marcusson konstaterade också i sin Brännpunktsartikel att högskolorna både i Norge, Danmark och Finland tillförts nya resurser för arbetet medan man i Sverige tvingas ta dessa från undervisningen på grundnivån.

Även om regeringen senare givit viss extra resurstilldelning för det som numera kallas "2007 års högskolereform" kan vi nog förutse nya diskussioner om urholkning av universitetsanslagen när effekterna av Bologna-processen blir kännbara i praktiken.

2.1.5 STUDIEAVGIFTER – FÖR OCH EMOT

Den internationella debatten om studieavgifter har pågått en längre tid. Sverige har hållit sig utanför med hänvisning till den grundläggande principen om avgiftsfri undervisning för alla studenter i högskolan. Allt fler länder i vår omgivning har däremot infört avgifter, åtminstone för utomeuropeiska studenter. Förre utbildningsministern, Thomas Östros, backade till slut under trycket och initierade en utredning om avgifter även i Sverige för studenter från länder utanför EU och EES samtidigt som han aviserade ett förbud i högskolelagen mot studieavgifter i övrigt.

De flesta högskolerektorer hälsade omsvängningen med tillfredsställelse. På en SFS-enkät svarade majoriteten av landets rektorer att de ville ha möjlighet att ta betalt av utländska studenter, ett fåtal var för avgifter även för svenska studenter. Said Irandoust, rektor vid

⁹ Alliansen och Miljöpartiet lyckades senare driva igenom fördjupningskravet i riksdagsbehandlingen av propositionen.

Högskolan i Borås, argumenterade för studieavgifter som ett led i internationaliseringen av svensk högre utbildning (UNT 050406). Han menade att svenska högskolor måste ges bättre förutsättningar att ta emot utländska studenter. ”Det är främst bättre incitament och en hållbar finansieringsstruktur som krävs. Dessa studenter har ofta en stark motivation att med framgång bedriva studier vid svenska lärosäten. De berikar vår högskolemiljö. Många av dem är intresserade av ämnen och kunskapsområden av stor strategisk vikt för det svenska arbetslivet. Det finns mycket som talar för att hela det svenska samhället vinner på en förändrad politik”, menade Irandoust, och pekade på att vi därigenom också kan hjälpa utvecklingsländerna att bygga upp den egna utbildningskapaciteten.

Studentopinionen var däremot starkt kritisk. När Europeiska kommissionen i ett dokument inför Bergenmötet i maj 2005 talade sig varm för nya finansieringsformer, både externfinansiering från näringslivet och ökad privat finansiering av högskolestudier, blev det fart på debatten. SFS argumenterade, tvärtemot rektorerna, för att avgifter skulle avskräcka utländska studenter att komma hit. Man hade räknat ut att avgifterna maximalt skulle komma att dra in någon procent av statsanlagen till den grundläggande utbildningen. ”Om kommissionen studerade de länder som infört terminsavgifter skulle de se att statliga anslag till högre utbildning ofta minskar i takt med att intäkter från studenterna ökar”, skrev SFS-ordföranden i GP (050515). S-studenterna uppmanade Pagrotsky att ”stå emot trycket från EU” vid Bergenmötet: ”Vi accepterar inte att Europasamarbetet – ett samarbete som S-studenter har stött helhjärtat i över 15 år – används som en murbräcka för att introducera något som står i bjärt kontrast till centrala rättvisepprinciper.”

Allra mest orolig var man för att ett avgiftssystem för icke-EU/EES-studenter kunde bli inkörsporren till en generell avgiftsbeläggning av högre studier även i Sverige. Det kan ske med hänvisning till rättvisaspekter eller att universiteten behöver mer pengar och att staten inte vill betala mer. I England gick utvecklingen snabbt, skrev Leif Alsheimer på SvD Kultur (050426).

Något ställningstagande till studieavgifter blev det inte på Bergenmötet och debatten fortsatte här hemma. ”Det är hög tid att pröva avgiftshögskolor även i Sverige”, skrev Jönköpings högskolas vd Rolf Lundin på DN Debatt (050623) och föreslog att man där

skulle få införa studentavgifter och själva få bestämma avgifternas storlek. Han såg förekomsten av betalande studenter mer som en garant för utbildningens kvalitet än som ett hot mot friheten. ”Sverige ligger i nuläget långt efter i den så kallade Bologna-processen och ett mer differentierat högskolesystem är en väg att stärka den europeiska dimensionen”, menade Lundin. Han förordade varken generell avgiftsfrihet eller generellt avgiftstvång utan en mer differentierad approach. När IVA under våren 2006 presenterade delar av sitt projekt *Framtidens universitet* fanns studieavgifter med på förslagslistan, vilket ledde till nya protester från studenthåll.

Diskussionen om generella studieavgifter rullar alltså vidare¹⁰. Frågan diskuteras märkligt nog alltid i ultimata termer, avgifter förutsätts gälla för alla eller ingen. DN:s huvudledare 20 januari 2006 var ett undantag. Den handlade om avvägningen mellan statlig styrning och marknadsmekanismer i högskolesystemet. ”Politikerna skulle kunna beställa de utbildningsplatser de anser som nödvändiga från högskolan och erbjuda dem kostnadsfritt enligt antagningskriterier som fastslagits av de lokala lärosätena. Utöver dessa statligt finansierade utbildningsplatser skulle svenska högskolor och universitet kunna ta ut avgifter av alla som var villiga att bekosta sin utbildning själva, skrev ledarskribenten. Onekligen ett annorlunda grepp på avgiftsproblematiken.

2.2 KVALITET – KVANTITET

”Kvalitet eller kvantitet? Var skall tyngdpunkten ligga? Det har blivit utbildningsdebattens nyckelfråga”, stod det på SvD:s ledarsida den 17 juni 2005, några dagar efter att regeringen presenterat propositionen *Ny värld – ny högskola*. Kvalitetsdebatten var då redan i gång efter Högskoleverkets samlade redovisning av det gångna årets utvärderingar, där lärarutbildningen pekats ut som särskilt problematisk vid sidan av utbildningen i främmande språk. ”När var tolfte högskoleutbildning inte håller godtagbar kvalitet är det en allvarlig larmsignal och ett svek mot studenterna” skrev GP:s ledarredaktion och ansåg att det nu var dags att byta spår – kvalitet framför kvantitet (GP 050416).

”Ris och ros för nya högskolan” var DN:s samlade omdöme om den lagda propositionen. Man citerade företrädare för folkpartiet, som också menade att regeringen inte matchat

¹⁰ Däremot torde frågan om avgifter för utomeuropeiska studenter vara avförd från debatten efter att studieavgiftsutredningen lagt sina förslag i januari 2006.

ambitionerna att fler skall gå på universitetet med finansiering och kvalitet. SFS, däremot, tyckte propositionen var bra men befarade att vissa förslag kunde förvärpa den sociala snedrekryteringen. Överraskningarna är få, konstaterade Ingrid Elam på DN Kulturdebatt (050615): ”Regeringen framstår som en spelare som satsat alla pengar på en vinnande häst och sedan inte vill släppa den ur spiltan. Det blir ingen champagne till den kusken.”

2.2.1 50-PROCENTSMÅLET IFRÅGASATT

Femtioprocentmålet kom att bli en huvudfråga i den efterföljande debatten. Det började med att Alliansen redan dagen efter att propositionen offentliggjorts presenterade sitt program för högre utbildning på DN Debatt. ”Kvaliteten i den högre utbildningen måste höjas. Först därefter kan utökningar av det totala antalet högskoleplatser bli aktuella”, skrev talesmännen för de fyra partierna. I den borgerliga pressen ställde man sig bakom Alliansens förslag och anklagade regeringen för att fortsätta sätta kvantitet före kvalitet. ”Medan vänstern tänker i kvantitativa termer och på utbildning i fördelnings- och rättvisetermer så fokuserar de borgerliga på det kunskapsförmedlande uppdraget och på utvärdering av vad som verkligen händer i utbildningssystemet. Kunskapssamhället Sverige skulle må bra av ett maktskifte”, skrev SvD:s ledarredaktion. Även Karin Olsson, ledarskribent på Expressen, välkomnade Alliansens program (050617): ”Någon gång längs vägen blev socialdemokraternas vision om den öppna högskolan till den urvattnade högskolan. Det gynnar ingen, allra minst dem av oss som har fått klara sig utan en professorsfarsa eller –morsa.” Correns ledarredaktion ansåg att Alliansens utspel hade stora möjligheter att bli ett av borgerlighetens starkaste kort inför valet: ”Tankar om kvalitet och satsning på kunskaper appellerar till breda väljargrupper. Insikten om att det svenska svaret på globaliseringens utmaningar inte kan vara fortsatt flum växer. Det är hög tid för ett systemskifte.”(050617)

Några tunga inlägg i kvalitetsdebatten kom mot slutet av år 2005. Det började med att universitetskansler Sigbrit Franke skrev på DN Debatt att såväl kvaliteten som den akademiska friheten i högskolan är hotad (051213). Det ekonomiska tvånget att hålla studentantalet uppe, och få tillräckligt många godkända, främjar inte kvalificerad undervisning och examination, vilket är en förutsättning för att studenten skall kunna tillägna sig det kritiska tänkande som den akademiska friheten vilar på. En orsak är dagens system för resurstilldelning till såväl forskning som grundutbildning, menade Franke.

Ett andra inlägg kom mitt i juletid (051227), när LO:s ordförande Wanja Lundby-Wedin tillsammans med Metta Fjellkner, ordförande i Lärarnas Riksförbund, gick till storms mot ett antal heliga kor i den förda utbildningspolitiken. Deras kritik riktade sig i första hand mot skolan: För få elever går ut grundskolan med godkända betyg och för få klarar gymnasieskolan. ”I stället för att utbilda akademiker till arbetslöshet bör vi satsa på gymnasiets yrkesförberedande program. Det måste finnas ett brett utbud också av eftergymnasiala yrkesutbildningar”, ansåg författarna, som också ifrågasatte regeringens 50-procentsmål. ”För det första bör fokus ligga på att de som studerar inte bara skall påbörja sina studier utan också avsluta dem... Målet borde formuleras om till att 50 procent ska skaffa sig en eftergymnasial utbildning någon gång under arbetslivet och att 100 procent ska lyckas ta sig igenom gymnasieskolan”.

Reaktionerna uteblev inte. SvD konstaterade att en intern strid blossat upp inom socialdemokratien och skjutit in en kil mellan de två stora lärarorganisationerna. Lärarförbundets ordförande ansåg det nämligen både ”rimligt och riktigt att ha kvar den höga ambitionen om att hälften skall gå vidare till högskolan”. Jan Björklund (fp) menade att han skulle kunna skriva under på det mesta som stod i DN-artikeln och hans partikollega Bengt Olsson skrev att ”fp:s utbildningspolitik vinner gehör i arbetarrörelsen” (Corren 060104). ”Men kommer regeringen att lyssna på LO även denna gång”, frågade ledarskribenten på Nerikes Allehanda.

I efterhand kan man nog konstatera att Wanja Lundby-Wedins artikel kom att spela stor roll för den fortsatta debatten och för regeringens beslut i juni 2006 att skjuta på 50-procentsmålet (se inledningen).

LO var dock inte ensam om att reagera, både SACO och TCO gjorde utspel som berörde avvägningen mellan kvalitet och kvantitet i högskolan (AB 060427, 060515). TCO hade gjort en undersökning som visade att många studenter vill stanna kvar och ta jobb på sin studieort, även på de mindre orterna. Med detta som grund presenterade TCO sitt program ”Utan högskolorna stannar Sverige”. Tillsammans med Lärarförbundet ställde man sig bakom en fortsatt utbyggnad av högskolan över hela landet. Sture Nordh och Eva-Lis Preitz föreslog att 50-procentsmålet skulle formuleras ännu skarpare: ”Sätt mål för hur kvaliteten i utbildningssystemet skall säkerställas, från grundskola via gymnasium till högskola. Sätt också mål för hur många som skall ta examen. Det måste bli ekonomiskt

möjligt för vuxna yrkesverksamma att återkommande fylla på med ny kunskap.” Det ekonomiska reformutrymmet borde användas såväl till fler högskoleplatser som till kvalitetssäkring, menade de båda fackordförandena.

LO-ordföranden replikerade tillsammans med SACO ordföranden Anna Ekström att de kände oro både för kvalitetsproblemen i utbildningen och för den stigande arbetslösheten bland unga akademiker, särskilt som den i stor utsträckning bestod av långtidsarbetslösa. ”Visst ökar andelen som behöver högskoleutbildning, men inget tyder på någon framtida dramatisk ökning av andelen anställningar i samhället som kräver akademisk utbildning. Däremot riskerar vi arbetskraftsbrist inom flera yrken i industrin, byggbranschen och i sjukvården och äldreomsorgen.” Det handlar om att välja mellan att satsa på kvantitet respektive kvalitet, menade SACO -och LO-ordförandena. Därmed hade en ny intressant konstellation uppstått på den fackliga sidan.

Under trycket av opinionen och den förväntade ökningen av antalet ungdomar fattade alltså utbildningsministern beslutet att skjuta 50-procentsmålet på framtiden. Om det betyder att kvalitet sätts före kvantitet i högskolepolitiken återstår att se. Kanske är beslutet bara ett resultat av att man i regeringskansliet räknat på kostnaderna för att förverkliga 50-procentsmålet med de stora ungdomskullar som väntar de närmaste åren. Det underliggande antagandet, att det skulle finnas en oundviklig konflikt mellan kvantitet och kvalitet i högskolan, ifrågasattes nästan aldrig i debatten. Ett undantag var Christoph Bargholtz och Inger Wistedts inlägg i GP (060418) som knöt an till den gamla diskussionen om urholkning av högskoleanslagen. De menade att kvalitet och kvantitet inte nödvändigtvis är varandra uteslutande storheter. ”Men om våra politiker bestämmer sig för vissa mål måste de också besluta om tillräckliga resurser.” Som företrädare för SULF respektive Sveriges professorers förening framhöll de att ”vi har hela tiden pekat på att de ambitiösa målen inte låter sig förenas med hög kvalitet utan att det kostar i form av ökad lärartid. De direkta utbildningskostnaderna per student blir högre i en mer spridd organisation, liksom med en större spridning i studenternas förkunskaper.” Varför, frågade Bargholtz och Wistedt, skulle kvalitetsaspekterna minska i betydelse när rekryteringen breddas?

2.2.2 KÄRVARE ARBETSMARKNAD

Den hårdnande arbetsmarknaden för nyutexaminerade akademiker figurerade i såväl nyhets- som debattartiklar under året, ofta på ett tendensiöst och förvirrande sätt. Arbetslöshetssiffror kan som bekant användas för att bevisa både det ena och det andra. Det beror vilket mått man använder och vilka jämförelser man gör. I de norrländska tidningarna uppstod ett engagerat meningsutbyte kring uppgiften att studenter från Umeå universitet och Luleå tekniska högskola var arbetslösa i större utsträckning än studerande från andra lärosäten.¹¹ Det fick berörda rektorer att gå i svaromål och hänvisa både till andra siffror och till faktorer i omgivningen som kunde förklara de redovisade skillnaderna utan att det behöver innebära sämre resultat för norrlandshögskolorna. Till slut gav sig några statistiker vid Umeå universitet in i diskussionen. ”Kan vi överhuvudtaget studera effekten av högskoleval på framgång på arbetsmarknaden”, frågade de. Det kan gå, men det kräver betydligt mer sofistikerade statistiska analysmetoder än de som använts i det här fallet, var deras svar (VK 05-11-09).

I debatten om arbetslösheten fördes det fram olika förslag i syfte att öka akademikernas ”anställningsbarhet”: förstärkta relationer mellan högskola och näringsliv, ett tydligt uppdrag och resurser till högskolorna för att stödja akademikerna på deras väg ut i yrkeslivet, ökade inslag av praktik i utbildningarna, till och med införande av en yrkeshögskola enligt finsk modell. För det senare förslaget argumenterade bl.a. Kristdemokraternas ledare Göran Hägglund i en debattartikel i Dagens Industri (050621). Konkreta förslag om inrättande av yrkeshögskolor lades också fram lokalt på flera håll. Idén om ett professionsuniversitet i Borås var också ett initiativ i samma riktning.

Flera faktorer samverkade för att väcka diskussionen om ökad satsning på yrkesinriktad utbildning på eftergymnasial nivå. Inte bara situationen på arbetsmarknaden utan även kraven på anställningsbarhet i kombination med fortsatt expansion av högskolan. Att yrkesinriktningen får en ökad betoning på högskolenivå kan ses som en naturlig fortsättning på den förändrade policyn när det gäller gymnasieskolan (med ny lärlingsutbildning, yrkesutbildningscentra mm).

¹¹ Uppgiften härrörde från en Rapport-undersökning omfattande 58 000 personer som under de senaste fem åren examinerats från elva utbildningar vid tolv lärosäten i landet. Resultaten refererades i en TT-artikel med rubriken ”Universitet i Norrland utbildar till arbetslöshet”.

2.2.3 PENGAR OCH PLATSER

Den högre utbildningens dimensionering är inte enbart en fråga om avvägning mellan kvalitet och kvantitet eller om behov och efterfrågan utan också om vilka resurser staten är beredd att satsa på högre utbildning. Det finns därför även en annan debatt att redovisa, som handlar om antalet platser i högskolan och resurserna för dessa. Den började mitt i sommaren 2005 då det ekonomiska utrymmet i statens budget plötsligt gjorde det möjligt för regeringen och samarbetspartierna att avsätta 175 miljoner kronor för att öka antalet högskoleplatser med 3 500 redan från och med hösten 2005. Beslutet presenterades på DN Debatt (050721) som ett politiskt utspel för tillväxt och social rättvisa i kontrast till de borgerligas mer återhållsamma linje. Reaktionen var given. Både SvD och DN ansåg att man i stället borde satsa på kvalitet och på befintliga platser. Så blev det också i praktiken, eftersom beslutet kom så sent.

En ytterligare utökning med 14 000 utbildningsplatser kom i budgetpropositionen i september 2005. Inte heller denna utökning skulle bli vad den lovade. Flera universitet och högskolor använde pengarna till att finansiera överproduktion under tidigare år, som högskolorna inte fått betalt för. ”Ingenstans står att pengarna för de två kommande åren delvis skulle handla om finansiering i efterhand av platser som redan finns”, sade Kåre Bremer vid Stockholms universitet. ”Regeringen vill få det att framstå som att 17 5000 nya ungdomar får komma in på universitet och högskolor, men vi har ju redan släppt in en stor del av dessa.” Planeringsdirektören vid Göteborgs universitet uttryckte sig mer drastiskt: ”Vi satsar på att kvalitetssäkra den verksamhet vi redan har. I övrigt gör vi inte ett smaddevack”.

Regeringens förslag att fortsätta utbyggnaden av högskolan blev en huvudfråga i den pressdebatt som pågick under hösten 2005 parallellt med riksdagsbehandlingen av budgetpropositionen. Från socialdemokratiskt håll gick man ut i lokalpressen och beskrev i konkreta termer vad effekterna för den egna högskolan skulle bli av regeringens förslag jämfört med Alliansens (bl.a. i NSD 051017, BT 051116, UNT 051116, Corren 051119). Och svar fick man naturligtvis, genomgående på temat kvalitet och ökade resurser till den utbildning som redan pågick. När uppgifterna över antalet sökande till vårens utbildningar publicerades i slutet på året kom ytterligare ett argument med i diskussionen: det vikande sökandetrycket. ”En tankeställare som leder till mindre fokus på kvantitet och mer fokus på kvalitet i den högre utbildningen”, hoppades VK (051205).

I regeringskansliet arbetade man dock vidare på expansionslinjen och presenterade en rapport om demografiutvecklingen och övergången till högskolan. Slutsatsen var att den kraftiga ökningen av ungdomskullarna under de närmaste 5-10 åren ställer ökade krav på antalet högskoleplatser. Det är en rättvisefråga mellan generationer, menade utbildningsministern, och flyttade fokus från kvalitet till rättvisa. Han fick svar i UNT (060320), där representanter för Alliansen tillsammans med ordförande i SACO:s Studentråd och Civilingenjörsförbundet kritiserade regeringen för att ha hakat upp sig vid kvantitativa planmål: ”Högskolan kan inte användas som dragspel för variationer i ungdomskullarna. Syftet må vara ädelt, men studenter och skattebetalare har rätt att kräva kvaliteten i högskolan. Vi accepterar inte att ungdomar lockas in på utbildningar där kvaliteten inte håller måttet.” När s-studenterna försvarade regeringens politik fick de till svar att ”hela den obundna kår- och studentfackliga rörelsen vittnar om att den kritiska punkten nåtts för länge sedan” (UNT 060401).

Meningsutbytet kring pengar och platser slutade våren 2006 med dubbla budskap. Medan regeringen slog på trumman för fortsatta satsningar på högskolan i vårpropositionen varnade Högskoleverkets styrelse i en skapt formulerad skrivelse till regeringen för att lärosätenas dåliga finanser äventyrar regeringens examinationsmål och på sikt även rekryteringen av kvalificerade lärare. ”Det blir tydligare och tydligare att systemet är väldigt ansträngt” sade Sigbrit Franke, enligt DN (060418). Hon fick stöd både av SULF:s Göran Blomqvist och Kåre Bremer vid Stockholms universitet. David Samuelsson, planeringschef på utbildnings- och kulturdepartementet, delade däremot varken beskrivningen av situationen eller oron. Han hänvisade till de mål som regeringen satt upp och till de satsningar som gjorts bl.a. i forskningspropositionen. ”Andra statliga sektorer skulle vara avundsjuka om de hade den här utvecklingen”, sade Samuelsson enligt SvD. Så olika kan en och samma utveckling upplevas beroende på betraktarens perspektiv!

2.2.4 KRITIK AV LÄRARUTBILDNINGENS KVALITET

Högskoleverket kritiska utvärdering av lärarutbildningen var den första efter genomförandet av den senaste lärarutbildningsreformen. Frågan var känslig eftersom reformen kan betraktas som kulmen på det senaste decenniets socialdemokratiska skolpolitik. Debatten fick därför en upptakt som gick utöver det vanliga. Utbildningsministern föregick publiceringen av utvärderingen med ett inlägg på DN

Debatt (050319) där han förespråkade höjda krav och mindre frihet i valen av kurser i den integrerade lärarutbildningen. Det innebar reträtt från tidigare ståndpunkter. Sten Tolgfors (m) ansåg att det var ”en omvändelse under galgen” och de gamla politiska motsättningarna kring lärarutbildningen blossade upp på nytt.

Folkpartiet föreslog (DN 050320) att utbildningen av lärare skulle integreras med den ämnesvisa utbildningen vid universiteten och att Lärarhögskolan i Stockholm skulle avvecklas som eget lärosäte. Lärarfacken slöt upp bakom huvuddragen i kritiken och menade att regeringen inte tagit varningssignalerna på allvar. Det s.k. lärarutbildningskonventet gick däremot till försvar för den reformerade lärarutbildningen med något ovanliga metoder. I slutet av mars lät konventet publicera en annons(!) i DN med rubriken: ”Ensidig debatt riskerar sänka lärarutbildningens status och kvalitet” undertecknad av fyra representanter för konventet. Får man använda utbildningsanslagen för att argumentera i pressen för sin åsikt i en utbildningspolitisk fråga?, undrade många. Den frågan dog dock hastigt ut till förmån för själva sakfrågan om lärarutbildningens kvalitet, som fortsatte att diskuteras under hela det följande året.

Debatten var inte enbart partipolitisk, det gjordes också ett flertal inlägg av lärare och studenter, som beskrev de bristande kunskaperna hos dagens lärarstudenter. Emma Eriksson, student vid Lärarhögskolan i Stockholm, skrev på SvD Brännpunkt (050331) att hon under sina tre och ett halvt år på högskolan mött ”ett skrämmande stort antal svenskspråkiga lärarstudenter som inte kan uttrycka sig i skrift, men som ändå siktar på lärarposter i skolans lägre åldrar med skrivinlärning som centralt område. Det är inte studentkamrater jag egentligen vill kritisera utan Lärarhögskolan som med sina låga antagningskrav accepterar dessa sökande”, menade Emma och föreslog någon form av antagningsprov. Utbildningen borde professionaliseras och kraven på de sökande höjas. Detsamma tyckte Johan Lundberg, litteraturkritiker i SvD. Han citerade ur uppsatsarbeten som visade att blivande svensklärare inte själva behärskar språket och efterlyste en mer offensivt språkvärnande attityd från svenskinstitutionernas sida.

En annan infallsvinkel på lärarutbildningens kris hade högskoleledningen i Borås, som menade att det handlade om ett systemfel: ”Vi har i Sverige en lång historia av försök till politisk styrning av lärarutbildningen som inte varit särskilt framgångsrik. Till problembilden hör den politiska ombytligheten med ständigt nya åtgärds paket som följd.

Det har fört in lärarutbildningen i en återvändsgränd.” Det behövs radikalare grepp än att ännu en gång göra en serie politiska justeringar av lärarutbildningens innehåll, menade rektor + prorektor i Borås. Som företrädare för ett blivande professionsuniversitet argumenterade de för att lärosätena skulle få bygga upp en ny lärarutbildning ”i samverkan med de professionella, det vill säga den personal som är verksam i skolan”. (BT 050419)

Även Högskoleverkets utvärdering av specialpedagogutbildningen kom på kollisionkurs med den rådande skolideologin. Utvärderingen visade på flera brister men det allvarligaste var, enligt universitetskanslern, att samtliga utbildningar valt att gå ifrån huvudmålet i examensordningen – det aktiva arbetet med elever i behov av särskilt stöd - till förmån för den nya specialpedagogrollen som utredande och rådgivande gentemot skolledning och lärare. Det förutsätter förändringar i den allmänna lärarutbildningen som skulle gå ut över ämnesfördjupning och pedagogik, ansåg universitetskanslern, och hänvisade till bristande kunskapsunderlag för den rådande ideologin (SvD Brännpunkt 060330). ”När skolan utifrån en politisk reform är på väg att ta ett viktigt steg i riktning mot inkludering, propagerar verket för en lärarutbildning som ofelbart leder till ökad exkludering”, replikerade tre professorer/lärare vid LHS. Inlägget var i sig ett exempel på den politisering av lärarutbildningen som Boråsrektorerna vänt sig emot.¹²

En svaghet i lärarutbildningen, som påtalades i Högskoleverkets utvärdering, var den bristande kopplingen till forskning och kunskapsutveckling av relevans för yrkesutövningen. Det var också utgångspunkten för ett inlägg på DN Debatt (050613) av moderatledningen tillsammans med lärarfackens ordförande. De sade sig vara överens om såväl problembild som åtgärder och föreslog bl.a. en fördubbling av anslagen till den skolrelevanta forskningen och en miljard kronor för den akademiska fortbildningen av lärare. Ett argument var jämförelsen med förhållandena på vårdområdet. I artikeln nämndes inget om den utredning i ärendet som just lagts fram.¹³ Utredningsmannen och tidigare skolverkschefen Mats Ekholm hade bl.a. föreslagit en nivågradering av alla lärare: behöriga, kvalificerade och högt kvalificerade där inte bara lärarskicklighet utan även

¹² Den politiska debatten om behovet av speciallärare torde fortsätta sedan moderaterna på DN Debatt (060717) presenterat ett sexpunktsprogram för ökad måluppfyllelse i skolan, där satsningen på en ny speciallärarutbildning utgör ett viktigt inslag.

¹³ Att fånga kunskandet om lärande och undervisning. Om villkoren för skolledare och lärare att ta del av systematiskt framtagen kunskap om utbildningsverksamhet. Ds 2005:16.

engagemang i pedagogiskt utvecklingsarbete skulle vara utslagsgivande och ge lönekonsekvenser. Professor Olle Häggström, sågade utredningen med fotknölarna (VK 050604) men i övrigt blev det inte många kommentarer till förslagen. Intresset riktades i stället mot idén om lärarlegitimation, som dök upp ungefär samtidigt.

Något avslut på debatten om lärarutbildningens kvalitet blev det inte. Frågan ligger istället högt på den politiska dagordningen inför valet i september 2006. Den speciella situationen i Stockholm och förslaget att slå ihop lärarhögskolan med Stockholms universitet har diskuterats vidare under våren 2006. När det kom till beslut i de båda lärosätenas styrelser visade det sig att oppositionen från personalen på LHS var så stark att styrelsen tvingades gå på linjen att fortsätta utreda frågan. På Stockholms universitet var man däremot positiv till förslaget. En bekymrad Kåre Bremer hotade då enligt SvD (060502) med att starta en egen lärarutbildning.¹⁴ ”Vi är fullt kompetenta att sköta det och då skulle studenterna få en dubbel examen; lärarexamen och masterexamen”. Ingrid Carlgren, tillträdande rektor på LHS, deklarerade att hon inte ville se en sammanslagning av de båda lärosätena i dag, däremot gärna ett fördjupat samarbete. Förhandlingarna mellan de båda rektorerna fortsätter, enligt Kåre Bremers blogg (060620).

2.2.5 SPRÅKUTBILDNINGENS KRIS

Sverige är ensamt om att nedmontera språkutbildningen och den utarmning detta medför är kännbar, inte minst inom forskarvärlden, skrev Ann-Sofie Ohlander på SvD Kultur (050407). ”Lösningen på problemet borde vara enkel. Om språkundervisningen vid svenska universitet och högskolor får samma resurser som exempelvis teknik och medicin lär nog inte studenterna låta vänta på sig”, menade hon och betonade att språkstudier kräver färdighetsträning i en omfattning som inte ryms i nuvarande sex undervisningstimmar i veckan. En omfattande debatt om språkutbildningens villkor följde.

Otillräckliga resurser var ett problem, det minskande studentantalet ett annat. Vikande intresse för språkstudier och den nya integrerade lärarutbildningen hade ryckt undan elevunderlaget vid språkinstitutionerna med åtföljande svårigheter att hålla uppe

¹⁴ Uttalandet avsåg inte alla inriktningar inom den sammanhållna lärarutbildningen, exempelvis inte förskollärarytbildningen.

undervisningsvolym och kvalitet. Södertörns högskola tvingades t.o.m. efter häftig intern debatt att avveckla undervisningen i alla främmande språk utom engelska. Undervisningen skulle i stället skötas av inlånade lärare från Stockholms universitet. Ebba Witt-Brattström kritiserade rektorn för att agera ”regeringens torped”. Hon ansåg beslutet vara ett effektivt grundskott mot högskolans Östersjö- och Östeuropaprofil och drömmen om ett universitet med mångvetenskaplig, mångkulturell och medborgerlig utbildningsprofil. Rektor Ingela Josefson höll med om att språkförlusten på Södertörn var oroväckande, men menade att det inte var möjligt att behålla utbildningen utan särskilt stöd riktat mot språkmiljöerna (DN 050618 resp. 050622).

En annan utgångspunkt för språkdebatten var en bok författad av professorn i spanska vid universitetet i Lund, Inger Enqvist.¹⁵ Den gav en dystur bild av läget. Författaren kommenterade själv sin bok i pressen och gav exempel på sjunkande förkunskaper och på den attitydförändring som skett bland studenter som läser språk på universitetsnivå. De ser lärarna som servicepersonal och förväntar sig minsta möjliga ansträngning, menade Enkvist. ”Problemet är att det inte går att ge utbildning, kommunikativ färdighet och kritiskt tänkande till någon. Man måste själv arbeta sig fram till de här färdigheterna. Och vägen kan vara både lång och krokig. Erkänner vi inte det här, utsätter vi oss för en kulturell fara.”(Expressen 050530)

Enligt Enqvist hade Sverige förmodligen en av världens bästa språkutbildningar vid början av 1970-talet, men villkoren har försämrats successivt sedan ett trettioårigt år. Hon fick stöd i sin kritik från flera håll, i första hand av professorer och lärare i moderna språk vid andra lärosäten. Senare på året kom också en undersökning från Skolverket som bekräftade bilden av sjunkande förkunskaper, framförallt när det gäller förmågorna att analysera, skriva och läsa. ”Må dåliga skolnyheter ge bättre resultat” skrev DN på ledarsidan samma dag och hoppades att larmrapporterna med tiden skulle leda till förbättringar (051201).

Språkdebatten handlade inte bara om utbildningen i främmande språk utan också om utbildningen i svenska språket och litteraturen på högskolenivå. Högskoleverket hade

¹⁵ Trängd mellan politik och pedagogik. Svensk språkutbildning efter 1990.

upptäckt stora brister vid fyra lärosäten vid sin utvärdering av litteraturvetenskapen, bl.a. i kurser som gavs på distans. Höj kvaliteten eller lägg ner, var Pagrotskys kommentar.

”Kulturarvet runt på åtta veckor” rubricerade SvD sin krönika (060326), och hänvisade till att man kan få ut examen som gymnasielärare med åtta veckors litteraturvetenskap och 19 veckors svenskstudier i bagaget. Skribenten jämförde med de växande utbildningsambitionerna internationellt och menade att globaliseringen kräver ökat fokus på studier och förkovran.

Professor Torsten Pettersson, Uppsala, ansåg att debatten inte fängade kärnfrågan, som han menade handlar om litteraturens nya roll och litteraturvetenskapens reaktion på den. ”Litteraturvetenskapen har av hävd lärt ut klassiker, bakgrundskunskaper och avancerad läsarkompetens. Det gäller att kombinera detta med större internationell utblick och modern kulturrelevans. Endast då kan litteraturvetenskapen försvara sin ställning som ett humanistiskt nyckelämne som attraherar de bästa studenterna och spelar en expansiv roll i kulturen”. Även författaren Lars Gustafsson gav sig in i debatten. Han jämförde med sitt University of Texas i Austin där undervisning och forskning i litteratur bedrivs inom språkämnen. Men framförallt skyllde han på att man i Sverige ”smetat ut ett redan i starten luddigt prestigeämnes resurser över en rad alldeles för kraftlösa provinsuniversitet. Skall det bli allvar av behövs det koncentration”, skrev Gustafsson och anslöt sig därmed till huvudfåran i den akademiska kritiken.

Under 2005 pågick även en debatt om svenska språkets ställning i samhället med utgångspunkt i regeringens proposition *Bästa språket - en samlad svensk språkpolitik*. Den diskussionen går långt utöver ämnet för denna uppsats men berör användningen av svenska språket inom högre utbildning och forskning. Problemet är framförallt engelskans ”hot” mot svenskan som vetenskapligt kommunikationsmedel. Matematikprofessorn Christer Kiselman (m.fl.) skrev på DN Debatt (050617) att engelskans fått en så stark dominans inom teknik och naturvetenskap att studenterna inte ens lär sig grundläggande termer på svenska. Det finns, menade Kiselman, studier som visar att inläring på engelska fungerar signifikant sämre som kunskapsmedium än vad modersmålet gör, även för personer med hög utbildning och mycket goda engelskkunskaper. ”Svenskan borde vara självklar vid det inre arbetet och det är av stor vikt att utländska lärare ges möjlighet att snabbt lära sig svenska. Inget av detta fungerar bra. På många svenska högskolor erbjuds ingen svenskundervisning – i stället börjar de svenska lärarna prata svengelska.”

Även Luis Ramirez, professor vid Lantbrukshögskolan, menade att rätten till svenska kränks på universiteten. På vissa akademiska institutioner måste den som vill använda svenska söka dispens. ”Det handlar om rätten, inte om skyldigheten att använda svenska i Sverige. Om Sverige är en rättstat måste detta garanteras i lag”, menade Ramirez.

Någon språklag blev det emellertid inte. Akademiledamoten Sture Allén satte punkt för språkdebatten i DN den 19 januari 2006 med konstaterandet att ”grytan kommer att hållas kokande”. En fortsättning blev det på sätt och vis också i diskussionerna under våren 2006 om ”blattesvenskan”, svenskämnets ställning i skolan och behovet av en litterär kanon¹⁶. Men det är en annan historia.

2.3 RÄTTVISA — REGLERING

2.3.1 KVOTERING = DISKRIMINERING?

Antagningen till högskolan leder alltid till stora rubriker – på nyhetssidorna – antingen det handlar om resultaten av den senaste antagningsomgången, ändringar av reglerna eller oförutsedda effekter. Ett aktuellt exempel är lottningen bland sökande med maximala betygspoäng till eftertraktade utbildningar. Debattinlägg som diskuterar antagningssystemet från principiella utgångspunkter förekommer däremot inte särskilt ofta. Debatten 2005/06 ger dock exempel på alla typerna av inlägg.

Våren 2005 dök det upp en ny befarad ”orättvisa” i systemet: sökande med betyg från friskolor visade sig ha högre betyg i genomsnitt än sökande från vanliga skolor.¹⁷ Utbildningsministern varnade på DN Debatt (050423) för att ökad användning av antagningsprov kunde bli följden. ”Vi kan inte ha ett system där elever från vissa skolor går före i kön till högskolan genom att de får orättvist höga betyg”, skrev ministern. På UNT frågade man sig om det verkligen var en sådan överraskning att friskoleelever generellt har högre betyg. Allt talar för att det krävs större, inte mindre, arbetsinsats för att få höga betyg i en sådan skola, menade artikelförfattaren. Den forskare vars resultat användes som argument i sammanhanget var olycklig över att hennes doktorsavhandling tolkats som om friskoleelever inte var förtjänta av sina höga betyg. Vanlig betygsstatistik

¹⁶ Vårens stora debatt i DN Kultur handlade om svenskan, skolan, sexismen och förorten. De sista inläggen var införda den 17 och 20 maj 2006. Kring behovet av en litterär kanon pågår i skrivande stund (augusti 2006) fortfarande debatten i DN.

¹⁷ Grunden för detta var en doktorsavhandling av Christina Wikström vid Umeå universitet.

visar att de presterar bättre på de nationella proven. Dessa enkla fakta kunde Leif Pagrotsky själv ha låtit kontrollera innan han hängde upp sin bredsida mot friskolor, tyckte Maria Abrahamsson (SvD 050426). Ministerns artikel på DN Debatt får betraktas mer som ett politiskt utspel mot friskolorna än som ett inlägg i antagningsfrågan.

En ordentlig principdebatt om antagningsreglerna blossade emellertid upp efter beslutet att kvotera in sökande med utlandsfödda föräldrar till juristlinjen i Uppsala hösten 2003. Högskolorna fick då rätt att använda egna urvalsprinciper till tio procent av utbildningsplatserna, i första hand för att bredda den sociala rekryteringen till högskolan. Några svenska studenter, som trots högre betyg inte kommit in på utbildningen i Uppsala, stämde universitetet. Detta satte igång en rättslig process som ännu inte är helt avslutad.¹⁸ Diskussionen kulminerade under hösten 2005 då Svea hovrätt slutligen fällde Uppsala universitet för olaga etnisk diskriminering. Liknande situation uppstod vid några andra lärosäten som kvoterat med hänsyn till kön till vissa vårdutbildningar. Det fick Gunnar Strömmer och Clarence Crafoord vid Centrum för rättvisa (som drev frågan om skadestånd) att på DN Debatt (051107) hävda ”att den grundläggande moraliska invändningen mot denna sorts kvotering är att det offentliga härigenom överger principen om individuell rättvisa till förmån för principen om rättvisa för grupper”.

I pressdebatten stod två linjer mot varandra, en för och en mot positiv särbehandling. Båda använde rättvisa som argument, men på olika sätt. De som agerade till försvar för positiv särbehandling var framförallt SFS och Centrum mot rasism, som ansåg att det måste till banbrytande åtgärder för att komma till rätta med de institutionella och strukturella hinder som drabbar bl.a. kvinnor och individer med invandrarbakgrund. ”Att privilegierade grupper tvingas dela med sig är inte diskriminering”, skrev Lotta Ljungquist och Amina Ek i GP (051116). Svea hovrätts dom visar hur en lagstiftning som är tänkt att skydda utsatta kan användas för att stärka en redan gynnad grupps ställning, menade SFS-ordföranden Thomas Smedberg och hävdade att domslutet var ett hinder i arbetet mot rasism (Corren 060109).

¹⁸ Enligt uppgift har Högsta domstolen bestämt sig för att pröva ärendet i fråga.

Aktörer på linjen mot positiv särbehandling var framförallt Gunnar Strömmer vid Centrum för rättvisa och Luciano Astudillo, riksdagsledamot för (s). Deras huvudargument mot kvotering var att man borde ta itu med problemets rot – grund- och gymnasieskolan – och inte börja trixa med urvalsreglerna till högskolan. Att bekämpa en sorts diskriminering med en annan gör bara situationen värre. Det leder till mer diskriminering, inte mindre. Flertalet ledarredaktioner (även Aftonbladets och Expressens) fördömde bruket av kvotering i termer som ”diskriminering” eller ”återvändsgränd”.

UNT skrev att motståndet mot kvotering handlar om en av vårt samhälles mest grundläggande principer: Allas rätt till likabehandling. ”De flesta av oss vill ändå, när det kommer till kritan, inte bli sedda och bedömda varifrån våra föräldrar kommer eller utifrån vilket kön vi råkat få, utan för vilka vi är och vad vi kan.” (051222) Ett inlägg senare under våren av Stoika Lakic (fp) exemplifierade detta argument. Hon förordade kvotering till tingsmeriteringen i stället för till utbildningen av jurister. ”Invandrare vill ingå i samhällets strukturer som alla andra. Vi måste integreras i stället för kvoteras!” När domslutet fallit skrev DN att huvudproblemet med kvotering är att särbehandling används som vapen mot särbehandling. ”Att orättvisor begås mot personer som tillhör en statistisk sett gynnad majoritet gör inte gamla orättvisor mot dem som tillhör minoriteter mindre. Det enda som händer är att nya orättvisor läggs till dem som redan begåtts – och denna gång med statsmakten som direkt ansvarig.”

De principer för nya antagningsregler som riksdagen antog i februari 2006 innehöll ett direkt förbud mot kvotering i betydelsen att vissa platser reserveras för sökande från en viss grupp eller med en viss bakgrund. Kvoteringsfrågan avfördes därmed från agendan för den här gången. Regeringens beslut helt nyligen att lösa problemet med konkurrenskomplettering i Komvux genom en särskild kvot för sökande som kompletterat sina gymnasiebetyg visar samtidigt hur svårt det är att undvika kvotering så länge målet är jämlikhet mellan grupper.

2.3.2 NYGAMLA ANTAGNINGSMETODER

Förslag till förändringar i högskolans antagningsregler ingick som en del i propositionen *Ny värld – ny högskola*. Ambitionen att komma till rätta med urvalsproblemen till hårdspärrade utbildningar välkomnades av de flesta. ”Att premiera kunskap och flit och minska betydelsen av slump och taktik är rätt”, skrev exempelvis Västerbottens-Kuriren.

Särskilt positiv var responsen på förslaget att införa s.k. meritämnen, dvs. ge matematik och språk högre poäng vid urvalet och därmed locka fler att läsa dessa kurser i gymnasiet. ”Ansatsen är god. Kunskap skall belönas”, skrev Johanna Stier på Sydsvenskan, ”men förslaget kan ändå inte betraktas som något annat än vad det är: ett underkännande av den gymnasieskola som socialdemokraterna själva skapat”.

Men delar av antagningsreformen väckte opposition, bl.a. förslaget att slopa 25:4-regeln. Det motverkar både breddad rekrytering och livslångt lärande, menade SFS. De politiska turerna som följde i denna fråga blev många och invecklade när både regeringen och Miljöpartiet ändrade ståndpunkt under resans gång, men det slutade med att 25:4-regeln blev kvar.

Ett annat förslag i propositionen, som upprörde många, var att det inte skulle krävas godkända slutbetyg i svenska och engelska för att bli behörig för högskolestudier. När den borgerliga alliansen dagen efter propositionen publicerade sitt program för den högre utbildningen var kravet på högre förkunskaper en av huvudpunkterna. Förutom godkända betyg i svenska och engelska föreslog man att betyg i ytterligare ett språk skulle krävas på de flesta högskoleutbildningar. Håkan Boström på Sydsvenskan (050727) menade att de borgerliga härmed gjorde sig skyldiga till samma politiska klåfingrighet som regeringen. ”Politikerna bör hålla sig borta från att detaljreglera universiteten. Förkunskapskraven avgörs bäst av dem som dagligen möter studenterna i sin undervisning”. Därmed tangerade han det som kanske är det största problemet med det svenska antagningssystemet: enhetligheten och centralstyrningen.

Henrik Berggren på DN berörde detta problem i sin kommentar till propositionen (050615), där han konstaterade att betygens värde som urvalsinstrument minskar. Han argumenterade för mer pluralism och lokalt ansvar för antagningen. Men om betyg som har satts under flera års bedömning ersätts med ett prov på ett par timmar har ingenting vunnits, menade Berggren. ”Därför är det viktigt att högskolor och universitet kombinerar flera urvalsinstrument – som naturligtvis också måste vara omsorgsfullt utformade och genomtänkta.” Även Susanna Popova gjorde ett principiellt inlägg i antagningsfrågan, där hon konstaterade att betygen inte längre mäter det som universiteten behöver veta. ”Så ta fram antagningstesterna, dyra men lönsamma i längden”, skrev Popova med adress till universiteten (SvD 060110).

Regeringen hade dock utelämnat en känslig fråga i propositionen, nämligen rätten att i efterhand tentera upp gymnasiebetyg för att komma in på spärrad utbildning, s.k. konkurrenskomplettering.¹⁹ Först midsommaren 2006 fattade regeringen beslut om detaljerna i regelsystemet, som bl.a. begränsade möjligheterna att höja betygen via kompletterings-studier. ”Vi har eftersträvat rättvisare, tydligare och förenklade regler som signalerar att goda kunskaper lönar sig”, skrev Leif Pagrotsky och Hallengren på DN Debatt (060621). De räknade upp en rad argument för beslutet att ”stoppa komvux som gräddfil till högskolan”. Det handlade både om att förbättra studiemiljön i gymnasieskolan, öka den sociala rättvisan och minska slöseriet med tid och pengar för kompletteringsstudier som inte visat sig ge bättre möjligheter att klara studierna i högskolan. På flera punkter var det argument som tidigare förts fram av oppositionen, men regeringens lösning var en typisk fortsättning på den gällande antagningsideologin: separata kvotgrupper och centrala regler för att åstadkomma större ”rättvisa”. Ett fall framåt, tyckte ändå DN:s ledarredaktion. ”Alldeles säkert kommer fiffiga studerande att hitta vägar att även komma runt detta system. Men det torde bli svårare. Och billigare för statskassan”.

Några reaktioner på de senaste turerna i antagningsfrågan föreligger inte i skrivande stund. Tidigare erfarenheter talar dock för att det inte dröjer länge förrän de nya reglerna visar sig medföra problem, som i sin tur orsakar nya vågor i den eviga debatten om antagningen till högskolan.

2.3.3 FATTIGA STUDENTER

Villkoren för de egentliga aktörerna i högskolan, studenterna och lärarna, diskuteras av förklarliga skäl inte så ofta i dagspressen. Men de dyker upp då och då som illustration till de systemfrågor som engagerar politiker och samhällsdebattörer. I en artikel på SvD:s Idag-sida (050426) skildrade exempelvis Agneta Lagercrantz hur livet ter sig för några 80-talister inskrivna på juristprogrammet. Skillnaden är stor, inte bara jämfört med föräldragenerationen utan också med 60-talisterna, som tar det mer easy going, reser och ägnar sig åt sin personliga utveckling, menade en intervjuad förälder: ”Men 60-talisterna

¹⁹ Rätten till konkurrenskomplettering hade infördes då betygen i gymnasieskolan blev målrelaterade och utnyttjades av allt fler sökande till de mest eftertraktade utbildningarna - framförallt av barn till högre tjänstemän och akademiker, enligt en studie från pedagogiska institutionen i Göteborg.

var födda i en tid när framgångstanken fortfarande fanns kvar. 80-talisterna är mer skrämnda av de budskap som tydligt signaleras i dag: Det råder stor arbetslöshet och det kommer inte att finnas några pensioner. Förändringen har varit oerhört tydlig och de är väl medvetna om samhällstrycket”.

Under 2005/06 var det studenternas ekonomiska situation som dominerade debatten om studievillkoren. Nya fakta presenterades som kunde användas i argumentationen för höjda studiemedel. Socialstyrelsen redovisade en rapport som visade att var femte av landets unga studerande var fattig (med svenska mått mätt) jämfört med var sjunde i början på 1990-talet. En viktig orsak var de ökade hyreskostnaderna, inte minst i storstäderna, som minskat utrymmet för övriga levnadsomkostnader. Det ledde till en rad inlägg om behovet av höjda studiemedel. Samtidigt kunde vi läsa att ”svenskt studiestöd rankas högst” men också att ”svenska högskolestudenter är världens mest skuldsatta” – baksidan av samma mynt (SvD 051026).²⁰

Som redan nämnts tilltog argumentationen för höjda studiemedel inför vårbudgeten och efter interna kompromisser beslöt regeringen och samarbetspartierna att höja med 300 kronor i månaden. ”Vad menar regeringen med detta skambud”, skrev studentföreträdare på SvD Brännpunkt (060419): ”Tre hundra svenska kronor. Tre dagars hyra, en tröja på en billig klädkedja, ett halvt månadskort på kollektivtrafiken, en enkel resa med tåg hem till mamma?” Runt om i landet protesterades det. Mer än hälften av alla studenter arbetar samtidigt som de studerar och många tvingas be sina föräldrar om hjälp, skrev SFS vice ordförande Lotta Ljungqvist i Aftonbladet (060504). Varken det ena eller det andra skall vara nödvändigt, menade hon. ”I dag studerar 350 000 personer vid högskolor och universitet runt om i Sverige. Det motsvarar fem procent av alla vuxna. Hälften av dessa är 25 år eller äldre. En fjärdedel har familj och barn att försörja. Att säga till alla dessa människor att de får leva under existensminimum under fyra år eller längre är inte okej!”

Den som hörde på den avslutande riksdagsdebatten före sommaruppehållet 2006 kunde konstatera att åtminstone ett av samarbetspartierna, Miljöpartiet, avsåg att verka för höjning av studiemedlen. Två språkrör för Miljöpartiets studentförbund, hade redan

²⁰ Educational Policy Institute hade rankat studiestödet i 15 industriländer och Sverige hamnade i topp. I fråga om genomströmning, social bredd och tillgänglighet hamnade Sverige på nionde plats

tidigare (SvD 050714) fört fram idén om ett mer flexibelt regelverk. De ansåg att i stället för att staten skall fastställa en fast norm för alla i den heterogena gruppen högskolestuderande borde ansvaret för privatekonomin överlämnas till individen. Det skulle göra det möjligt för var och en att beroende på behov och livssituation ta ut studiemedel i den takt man själv bestämmer. Lösningen är densamma som i fråga om en rad andra problem på högskoleområdet: masshögskolan kräver diversifiering och anpassning till olika studerandegrupperns behov. Regeringen har i vanlig ordning tillsatt en ny studiesocial utredning. Allt talar för att sista ordet inte är sagt i frågan om studiemedlens omfattning och konstruktion.

Slutligen bör nämnas att Kåre Bremer, rektor för Stockholms universitet, spädde på oron för ökade studiemedelsskulder när han på SvD Brännpunkt (060310) konstaterade att riksdagsbeslutet om den nya femåriga masterexamen i praktiken kommer att tvinga studenter som vill fortsätta till forskarutbildning att ta ytterligare ett års studielån. Där konkurrensen om platserna är hård torde en masterexamen alltid vara meriterande oberoende av vad politikerna tänkt sig. ”Riksdagen borde ha dragit den logiska konsekvensen att studenterna måste få ekonomisk hjälp med att klara en förlängd utbildning. Frågan är också viktig ur ett socialt perspektiv. Den som har råd att läsa en hel master får ett försprång – pengar ger företräde till forskarutbildningen.”

2.3.4 VEM VILL BLI REKTOR?

Vem vill ta på sig ansvaret för att leda universitet och högskolor i framtiden? skrev 45 yngre forskare och lärare ”identifierade som framtida ledare i akademien” i GP (050607). Målen för verksamheten skrivs hela tiden upp men resurserna hänger inte med, menade undertecknarna och krävde bättre anpassning mellan mål och medel, långsiktiga anslag och finansiering av alla nya reformer. Under sådana villkor kan vi tänka oss att anta utmaningen, men inte annars, var budskapet.

Uppenbarligen var det ändå många som var villiga att ställa upp som rektorskandidater. Under 2005/06 var det rektorsbyte på ovanligt många universitet och högskolor (och glädjande nog blev det en markant höjning av andelen kvinnliga rektorer). Att högskolan hamnat mer i centrum för allmänhetens intresse framgår av den uppmärksamhet som pressen ägnade de nya högskoleledarna. Även rektorsvalen följdes med intresse och i några fall kom valprocessen att ventileras offentligt. I Umeå uppstod en intern konflikt

mellan en grupp lärare och den interna rekryteringsgruppen för rektorstillsättningen. Lärarna ansåg att processen borde avbrytas därför att ingen av de nominerade kandidaterna hade tillräcklig forskningsförankring. Mot detta opponerade sig en tidigare styrelseledamot som skrev att ”den som tror att mängden vetenskaplig produktion är ett bra mått på förmågan att leda ett universitet av idag, misstar sig kapitalt” (VK 050428). I Borås föregick vissa allmänintressen tillsättningen av ny rektor genom ett inlägg i Borås Tidning (051111), där de krävde ”en entreprenör och kraftfull ledare med stor exekutiv kapacitet och förmåga att få alla att dra åt samma håll”. Det står i skarp kontrast till det talesätt som kolumnisten Jan-Olov Johansson hänvisade till när det gällde tillsättningen av nya rektorer vid Uppsalas två högre lärosäten: ”Att leda akademiker är som att vara herde åt en skock katter.”(UNT 060206)

Trots förändrade villkor för både lärare och studenter var det glest med inlägg om det ”inre livet” i högskolan. Det som framförallt fyllde spalterna var uppgifter om köp av akademiska titlar och tilltagande fusk bland dagens studenter. Det senare är ett systemfel, det handlar om oförmågan att upprätthålla kvalitet i ett alltmer industrialiserat utbildningssystem, skrev DN (051009). Därmed var debatten tillbaka i problemet kvantitet kontra kvalitet. Men det handlar inte om att återgå till det gamla elituniversitetet, påpekade ledarskribenten. ”Snarare handlar det om att se till att alla de ungdomar som nu med lock och pock dras till högskolan inte blir lurade. Det kräver framförallt att universitetslärarnas ställning stärks. De måste få högre lön, bättre villkor, mindre undervisningsgrupper och ökad respekt och status. I gengäld måste de betrakta var och en av sina studenter som en förlorad son eller dotter.”

Kring doktorandernas arbetssituation blev det i alla fall debatt. Kritik riktades både mot utnyttjandet av s.k. skuggdoktorander och det bristande engagemanget från flera universitets sida i doktorandernas fortsatta öde efter disputation. Flera universitet hade, trots formella möjligheter, inte använt sig av Trygghetsstiftelsen för att underlätta inträdet på arbetsmarknaden för de nydisputerade. Det upprörde bl.a. förbundsdirektören i SULF, som i ett flertal inlägg argumenterade för en annan tolkning av kollektivavtalet av innebörd att även arbetslösa doktorander och forskarassistenter borde anmälas till Trygghetsstiftelsen. Så blev det också. Dessutom kom regeringen strax före sommaren 2006 med beskedet att hela befattningsstrukturen vid universitet och högskolor skulle utredas. Utredningen skall granska inte bara effekterna av den ökade externfinansieringen

och de visstidsanställdas situation utan även bedömningsgrunder vid tillsättning av tjänster samt frågan om fungerande och sammanhållna karriärvägar vid universitet och högskolor. För vilken gång i ordningen man utreder dessa frågor är svårt att säga.

2.4 STYRNING – AUTONOMI

2.4.1 STATENS STYRNING OCH DEN AKADEMISKA FRIHETEN

DN:s ledarredaktion presenterade (050417) på ledarsidan en troslära ("katekes") för vår tids högskolor och universitet. De tio budorden handlade bl.a. om högskolans självständighet gentemot politik, näringsliv och intressen i det civila samhället, om strävan efter största möjliga kvalitet men också om upprätthållande av kvaliteten när högskolan växer samt nödvändigheten av kraftsamling och prioritering på vissa områden. Katekesen innehöll flera intressanta reflektioner kring de mer djupgående kunskapsmålen i högskolan, bl.a. följande: *"Högskolans uppgift är att utforska och förmedla kunskap om människans yttre och inre värld – allt annat är underordnat. Verksamheten måste följa de lagar som styr samhället och genomsyras av demokratiska grundvärderingar. Men högskolan har ingen särskild uppgift att göra samhället mer eller mindre rättvist, jämlikt, fritt eller rikt."* och slutligen *"Högskolan har en särskild uppgift att säkerställa mångfald i tankelivet. Den akademiska friheten riktar sig inte bara utåt utan förpliktigar också till tolerans och öppenhet inom högskolan."* Budorden rörde vid många frågor som senare dök upp i debatten.

Den ökade politiseringen av högskolestyrelserna, som skett gradvis efter socialdemokraternas återinträde vid makten 1994, har märkligt nog inte föranlett många inlägg från rektorerna eller andra intressenter i högskolan. På den politiska nivån väcktes däremot frågan under vintern 2004 av Kristdemokraterna på basis av en undersökning av partitillhörigheten hos styrelser och högskoleledningar vid landets samtliga universitet och högskolor. Under 2005/06 fylldes debatten på med ytterligare några inlägg. Statsvetaren Nils Elvander skrev en inlägg i UNT (051026) i anledning av rektorsvalet vid Uppsala universitet, där han menade att både universitetens rektorsval och regeringens inblandning i dessa var en fråga av allmänt intresse. *"Det handlar om universitetens autonomi och ytterst om forskningens frihet från politisk styrning och tendenser till opportunistisk anpassning till politiskt korrekta trender"*. Elvander räknade upp ett antal aktuella exempel och menade att det är av största betydelse för Sveriges position och anseende som

framstående forskningsnation att universitetens och högskolornas autonomi återupprättas med det snaraste. Vetenskapsjournalisten Maria Borelius jämförde med den pågående granskningen av styrelserna i näringslivet och även med hur man i Danmark agerat för att få förnyelse i universitetsvärlden. ”Så vågar en regering göra som tycker att medborgarnas framtid är viktigare än kompisarnas”, skrev hon i en kommentar i SvD (060202).

Högskolornas autonomi var också ett viktigt inslag i de alternativa programförklaringar som de borgerliga partierna lade fram. Frågan kom dessutom att aktualiseras i samband med statsbudgeten för 2006. Där annonserades en ny bestämmelse i högskolelagen om universitet och högskolors uppgift att främja inte bara social rättvisa, jämställdhet m.m. utan även *hållbar utveckling*. Det fick SvD:s ledarredaktion att gå till attack mot politiseringen av högskoleväsendet. I grunden handlar det om synen på mångfald och frihet i samhället, skrev P. J. Anders Linder (SvD 051002): ”De som står bakom texten i propositionen anser att universiteten är ett redskap i överhetens tjänst, som ska leverera vad politiken beställer. Enligt ett annat synsätt är poängen med högre lärosäten snarare att där ställs frågor och formuleras tentativa svar, som prövas vidare; att arbetet betingas av respekten för kunskap och tankeskärpa snarare än av vad som är politiskt eller ekonomiskt gångbart.” I väntan på regeringsskifte skulle det inte vara ur vägen om universiteten själva drog en lans för sin frihet, menade Linder och riktade delvis udden mot universiteten själva.

Reaktion från fältet kom i ett skarpt debattinlägg på SvD Brännpunkt (051013) av rektor och prorektor för Uppsala universitet. Deras kritik av den förda politiken var hård: ”Svensk högre utbildning och forskning lider av statlig toppstyrning, snåla forskningsanslag och avsaknad av framtidsversioner. När det gäller forskning och utbildning framstår onekligen Sverige som försiktigt, trögt och gammaldags i jämförelse med våra nordiska grannar”. Kritiken grundades på en jämförelse med grannländerna, som de menade förbereder sin högre utbildning och forskning för framtiden bättre än Sverige. ”Man satsar på universitetens självstyrande och oberoende. Man ger dem möjligheter till ny finansiering. Man visar en större tilltro till universitetens ledningar och ger dem större friheter. Det kommer att ge resultat”, menade Bo Sundqvist och Lena Marcusson.

Systemet för tilldelning av resurser är i dag statens viktigaste styrinstrument gentemot lärosätena. Det förslag till nytt resurstilldelningssystem som kom i juni 2005 blev trots detta inte föremål för någon större debatt i pressen, kanske beroende på att förslaget inte innebar några större förändringar i förhållande till nuläget annat än att högskolorna föreslås bli mindre beroende av studenttillströmningen på kort sikt. Universitetskansler Sigbrit Franke var dock inte nöjd. I det ovan nämnda debattinlägget i december 2005 om den akademiska friheten pekade hon ut resurstilldelningen som en viktig orsak till att högskolorna inriktar sig mer på att få studenter än på att upprätthålla kvaliteten. Inte helt konsekvent, kan det synas, var att Franke ungefär samtidigt propagerade för en hårdare styrning av resursflödet till högskolorna (DN 051205). ”Regeringen bör ha en mer samordnande roll. Det skulle ge den nationella nivån mer makt och anpassa utbildningsutbudet mer efter arbetsmarknadens behov.” Hon föreslog en modell där varje lärosäte förhandlar fram ett kontrakt med regeringen och får betalt för den utbildning det åtar sig att ordna de närmaste 3-4 åren. En sådan ordning skulle bidra till ”profilering, samverkan och koncentration” - de nya honnørsorden i högskoleplaneringen.

Det senare utspelet fick som väntat hård kritik av rektorerna vid landets högskolor. Janerik Gidlund, rektor vid Örebro universitet, tillbakavisade alla propåer om ökad centralisering. ”Vi fick vår autonomi just därför att man centralt inte klarade att dimensionera utbildningen i förhållande till arbetsmarknad och efterfrågan. Varför skulle man vara duktigare på central planering nu än tidigare?”, frågade Gidlund. Han hänvisade till den internationaliserade arbetsmarknaden och till genomslaget för studenternas fria val som bidrar till att höja kvaliteten i undervisningen. Kåre Bremer vid Stockholms universitet avvisade också förslaget: ”Ett sådant centralstyrt system havererade på 70-talet. Låt oss slippa det igen”, replikerade han på DN:s debattsida. ”Framtidens arbetsmarknad är i hög grad en produkt av studenternas egna val och ambitioner. Deras fria val är inget problem, som Sigbrit Franke skriver, utan en förutsättning för en sund samhällsutveckling”.

2.4.2 DET REGIONALA INFLYTANDET

De regionalpolitiska inflytandet på högskolornas verksamhet kommer tydligast till uttryck när det gäller etablering av utbildning på nya orter eller integrering av verksamheter förlagda på olika håll. Allmänna regionalpolitiska ambitioner och kravet på kvalitet i högre

utbildning kommer här ofta i konflikt med varandra. Under 2005/06 var det framförallt vid två tillfällen som detta orsakade en omfattande pressdebatt. I ena fallet gällde det flyttningen av vårdutbildningen i Boden till Luleå, i det andra fallet gällde det förslaget att fusionera Örebro universitet och Mälardalens högskola. De lokala debatterna kring dessa händelser var omfattande, här redovisas endast de delar som är av mer allmänt högskolepolitiskt intresse.²¹

2.4.2.1 Vi flytt int'

Debatten om att flytta vårdutbildningen i Boden till universitetets campus i Luleå var av det sedvanliga regionalpolitiska slaget. De partipolitiska lojaliteterna visade sig svagare än det regionala engagemanget och till slut även svagare än engagemanget för universitetets roll och krav. I praktiken blev det Boden mot Luleå och representanter för universitetet mot lokalpolitikerna. Den stundtals hätska tonen påverkades troligen av det faktum att den ytterst ansvarige, ordföranden i högskolestyrelsen, var den tidigare näringsministern Anders Sundström. När han försvarade universitetets intressen blev besvikelsen stor bland partianhängarna. Man fann det ”märkligt att styrelsen för ett universitet utan insyn kan fatta beslut med stora konsekvenser för en enskild kommun”. Arbetarekommunen gick så långt att den krävde regeringens ingripande och Sundströms avgång som ordförande i universitetsstyrelsen. Man hänvisade till universitetets regionala ansvar och till förordningen om regionalt utvecklingsarbete, som man ansåg borde ta över universitetets självbestämmanderätt i lokaliseringsfrågan.

När lärarna i debatten hänvisade till universitetets strävan att stärka sin konkurrenskraft och kvalitet (och på så sätt undvika flytt av utbildning till andra universitetsorter) avfärdades detta som modefloskler av s-politikerna. Lokalpolitikerna i Boden använde sig till slut av strategin att lova ekonomiskt stöd (150 miljoner kronor) till verksamheten i Boden. ”Visionen är att den skall hålla världsklass”, sade kommunpolitikerna på välkänt maner. Men ingenting hjälpte. Det blev ändå flytt till Luleå.

²¹ Debatten om att flytta vårdutbildningen från Boden till Luleå omfattade ca 25 debattinlägg och ledarkommentarer i Norrländska Socialdemokraten under april-maj 2005. Debatten om sammanslagning av Örebro universitet och Mälardalens högskola (som lär fortsätta) hade gett upphov till närmare 300 artiklar i svenska media t.o.m. oktober 2005, varav merparten i Nerikes Allehanda (allt enligt den gemensamma webbplatsen Samarbete för Allians).

Under hela tiden bevakades frågan intensivt i Norrländska Socialdemokraten, som tog klar ställning för Boden. När beslutet var taget skrev ledarskribenten Jenny Wennberg: ”Låt oss hoppas att fördelarna för LTU och institutionen för hälsovetenskap blir så stora att beslutet en dag faktiskt kan kännas både välgrundat och välmotiverat. I dag är det svårt att vara övertygad om detta.” (NSD 050511).

2.4.2.2 *Fusion för framgång?*

Den debatt som utspelade sig kring förslaget att fusionera Örebro universitet (ÖU) och Mälardalens högskola (MdH) var av ett annat slag, diskussionen var mer knuten till rikspolitiken och hade en mer akademisk prägel. De regionalpolitiska argumenten fanns dock med i bakgrunden och kom till slut att spela en avgörande roll för att idén gick i stöpet i första omgången. På båda håll underskattade man såväl de externa som de interna krafterna. Siktet var från början inställt på principbeslut redan före sommaren 2005 och en detaljerad tidsplan för genomförandet sträckte sig fram till 2008. Så enkelt gick det nu inte.

Örebro universitets betydelse för den regionala tillväxten användes till en början flitigt som argument av både kritiker och tillskyndare av fusionsidén. ”Min förhoppning är att detta skall bli en injektion för den regionala utvecklingen” sade universitetets rektor Janerik Gidlund. Den moderate politikern Sten Tolgfors, hemmahörande i länet, deltog flitigt i debatten och även han använde universitetets regionala roll i sin argumentation: ”Vi får inte glömma bort att högskolan i Örebro blev ett universitet delvis tack vare ett starkt regionalt stöd. Därför är det oerhört viktigt att förankra frågan om sammanslagning i regionen samt redovisa argument”. Tillsammans med företrädare för övriga borgerliga partier krävde han utredning av olika tänkbara alternativ.

Så småningom blev det allt tydligare att förslaget bottnade i spekulationer om ekonomisk vinning. ”Fusionen betraktas (av styrelse och rektor) som en *tillväxtidé*, som tycks bygga på en politisk prognos” skrev en grupp lärare vid ÖU. Bakgrunden sades vara att regeringen lämnat de nya universiteten halvuppbyggda när det gäller basmedel för forskning.

Dessutom missgynnar de vetenskapliga rådens utdelningspolitik de nya universiteten och högskolorna, som hamnat i en låst situation. Mälardalens högskola å sin sida saknade inte bara examinationsrättigheter på forskarutbildningsnivå inom humaniora och samhällsvetenskap utan även egna fakultetsanslag för dessa områden. Även vid MdH var

därför förhoppningen om förstärkta forskningsanslag troligen en pådrivande faktor även om detta inte kom till uttryck i den offentliga debatten.

Två olika läger framskymtade så småningom i diskussionen: de som menade att enda möjligheten var att genom en offensiv ansats ”rycka loss ÖU och MdH ur division två” och tillsammans skapa ett nytt fullvärdigt universitet och de som hävdade att det snarare är starka forskningsmiljöer inom bestämda vetenskapsområden än sammanslagning av hela enheter som är nyckeln till ökade forskningsresurser. Därför borde man i första hand satsa på samverkan med framstående universitet inom vissa profilområden.

Eskilstuna och Västerås kommuner var tveksamma och begärde mer tid för att utreda konsekvenserna av ett samgående. Uppdraget att göra en konsekvensutredning gick till SISTER, som presenterade en sådan strax före styrelsernas beslut i frågan.²² Rapporten tog inte ställning för något alternativ, men betonade att någon form av strategiskt vägval var nödvändigt. Möjligheterna till framgångsrik positionering är nog större om man väljer något annat än den traditionella universitetsmodellen, menade utredarna, och pekade på olika möjligheter att finna en egen nisch. När sedan även Örebro kommun backade ur återstod inget annat än att skjuta på fusionsplanerna. En samverkansstrategi med tidshorizonten 2010 har därefter tagits fram liksom ett strategiskt måldokument för ett framtida Örebro-Mälardalens universitet. Det återstår dock många turer och sista ordet i fusionsfrågan är säkert inte sagt.

Båda dessa processer är en god illustration av intressekonflikterna mellan regionalpolitik och kunskapspolitik. De visar på de nya universitetens och högskolornas samspel med sin regionala omgivning men också på behovet av autonomi i förhållande till partipolitiska intressen på såväl lokal som central nivå.

²² Vägval för Örebro universitet och Mälardalens högskola.

3. VART BÄR DET HÄN?

3.1 NYA OCH EVIGA DEBATTÄMNE

Den period som omfattas av den här debattöversikten innebär ett trendbrott i många avseenden. Under 2005 minskade både utbildningen och forskningen vid svenska universitet och högskolor i omfattning. Det markerar ett nytt skede i utvecklingen i en sektor som har växt kontinuerligt under nästan två decennier, står det i Högskoleverkets årsrapport 2006. Ansökningssiffrorna våren 2006 innebär fortsatt minskning, framförallt till utbildningar inom humaniora och språk. Det betyder inte att studentantalet sjunker i samma utsträckning, eftersom det alltså är fler sökande än platser till många utbildningar, men det kan tyda på förändringar i rekryteringen till högre studier. Liknande trender har än så länge inte rapporterats från andra jämförbara länder. Där är det snarare problemen med ökande ungdomskullar och växande tryck på den högre utbildningen som oroar (exempelvis i Danmark och Tyskland). Om Sverige är ensamt om denna neråtgående trend uppstår frågan: Varför?

Det senaste årets högskoledebatt skiljer sig från åren dessförinnan. Vissa frågor som tidigare hade en framskjuten plats i den offentliga debatten har sjunkit undan (även om de fortfarande lever kvar i den politiska retoriken). Det gäller både social och könsmissig snedrekrytering till högre studier och den geografiska tillgängligheten till högre utbildning. Det finns sakliga argument för detta. Under 2005 kom signaler om att andelen studenter med arbetarbakgrund ökar och att kvinnorna nu är i klar majoritet bland de examinerade från högskolan.²³ I stället för de återkommande beskrivningarna om social snedrekrytering dök det upp en undersökning som visade starkt samband (hos män) mellan längd och hög utbildningsnivå (DN 060201). Diskriminering kan vara en orsak, trodde den ansvarige forskaren. Studien, som var omfattande och statistiskt välgrundad, blev en god illustration av svårigheterna att dra relevanta slutsatser om rättvisa och jämlikhet utifrån enkla gruppjämförelser. Analogin med sättet att räkna andelen arbetarbarn i högskolan ligger onekligen nära. Kanske får vi se mindre av sådant framöver? När det gäller den geografiska tillgängligheten har de alltmer högljudda kraven på internationell konkurrens och effektivitet helt överröstat argumenten för fortsatt

²³ På tio år har andelen nybörjarstudenter från arbetarhem ökat från 19 till 24 procent och kvinnorna står för 65 procent av alla grundexamina i högskolan rapporterade exempelvis DN 051006 resp. 060119.

spridning av högskoleutbildningen. Profiler, koncentration och samverkan har kommit i dess ställe.

Socialdemokraterna gjorde flera politiska reträtter under det gångna året och samverkan mellan Miljöpartiet och den borgerliga Alliansen i ett antal utbildningspolitiska frågor gjorde att de politiska skiljelinjerna försköts. Resultatet blev en viss riktningförändring i utbildningspolitiken. Även andra tecken i tiden pekar i ny riktning, t.ex. Gunnar Wetterbergs kritiska granskning av det svenska utbildningssystemet i boken ”Ny kurs för gymnasiet och högskolan”. Där gör han upp med den svenska likhetsidologin, ”att så många som möjligt skall läsa tillsammans så länge som möjligt”, och föreslår bl.a. en mer diversifierad struktur för den svenska högskolan. Ett annat exempel på nytänkande är den socialdemokratiska debattören Anne-Marie Lindgrens ifrågasättande av idén att ”breda kunskaper är bäst” (NSD 060113): ”Om högskolan skall ge ett brett utbud i utbildningar, som inte bara syftar till fortsatt forskning utan lika mycket till jobb ute i företag och samhälle utan forskningsanknytning, så ställer det nya krav på undervisningen och upplägget av den”, skriver Lindgren.

Detta rör vid en känslig punkt i den svenska högskoleideologin. Ända sedan 1977 års reform har svensk högskoleutbildning levt i spänningsfältet mellan forskningsanknytning och yrkesanknytning, där forskningsanknytningen givits högsta prioritet och likställts med kvalitet och ”högskolemässighet”. Någon motsättning mellan dessa mål existerar egentligen inte. Vissa kortare yrkesutbildningar på eftergymnasial nivå saknar vetenskaplig grund och är därför inte i behov av s.k. forskningsanknytning, medan andra yrkesinriktade högskoleutbildningar (läkarutbildning och civilingenjörsutbildning till exempel) bygger på en gedigen vetenskaplig grund. Endast de konstnärliga utbildningarna har tillkämpat sig en särställning där konstnärligt utvecklingsarbete jämställts med forskning. Kanske borde denna princip utsträckas till fler områden?

Frågan om yrkeslivsanknytning har fått extra aktualitet under senare tid genom den ökade arbetslösheten bland högskoleutbildade. Men egentligen är detta bara en naturlig konsekvens av den högre utbildningens ”massifiering”. En tertiär utbildningssektor, som ger närmare hälften av alla unga en grundutbildning och därtill många vuxna möjligheter till vidareutbildning på eftergymnasial nivå, kan rimligen inte ha samma mål som forna tiders elitutbildning. I många länder har man hittat lösningar som, utan att hota den

akademiska kvaliteten, vidgar den tertiära sektorn till att omfatta även utbildning som inte bygger på vetenskaplig grund. Yrkeshögskolorna i Finland är det mest näraliggande exemplet. Vid dessa högskolor ges kvalificerad påbyggnadsutbildning och bedrivs både utvecklingsarbete och tillämpad forskning, medan universiteten tar hand om den vetenskapliga skolningen. Norge, som ligger närmast Sverige i synen på forskningsanknytning, har nyligen fått kritik av OECD för att inte ha gjort upp med kravet på forskningsanknytning av all högskoleutbildning. Liknande kritik kommer säkert att riktas mot den svenska modellen.²⁴

I princip finns två vägar att gå. Antingen reserverar man grundutbildningen i högskolan för studier på vetenskaplig grund och lägger annan eftergymnasial yrkes- eller fortbildning i en egen sektor, eller så låter man den tertiära sektorn omfatta all eftergymnasial utbildning inom ramen för en diversifierad struktur där varje läroanstalt svarar för en del av utbildningsutbudet, alltefter inriktning och kompetens. Att diskutera 50-procentsmålet utan att relatera detta till en bestämd avgränsning av den tertiära sektorn leder till missförstånd. På denna punkt har den svenska debatten varit mycket oklar.

Bolognamodellen, med uppdelning i tre nivåer, kan ses som en principlösning, där kravet på forskningsanknytning gäller den avancerade nivån medan yrkesinriktningen (*employability*) betonas på grundnivån. Inte heller den svenska riksdagens ställningstagande till den nya examensstrukturen har varit klagörande när man ställt ett allmänt krav på ämnesmässig fördjupning även på kandidatnivå.

Behovet av en ökad diversifiering av den sammanhållna svenska högskolan gäller inte bara utbildningens innehåll utan även studievillkoren. Det handlar helt enkelt om anpassning till en ny verklighet och ett samhälle där eftergymnasial eller tertiär utbildning (det vi i Sverige kallar högskoleutbildning) inte längre är ett privilegium för ett fåtal utan en nödvändighet för de flesta. Många ”heliga kor” kommer att behöva slaktas i den processen.

²⁴ OECD genomför flera granskningar av den tertiära utbildningssektorn i en rad medlemsländer. Den norska utvärderingen innehåller starka uppmaningar till den norska regeringen att göra upp med det omöjliga kravet på forskningsanknytning av all högre utbildning.

3.2 OSÄKER FRAMTID

Dagsläget innehåller en rad osäkerheter, men också möjligheter, som gör det svårt att sja om framtiden:

- *Den politiska situationen* efter valet kan, oavsett valutgången, resultera i nya politiska konstellationer och samverkan över partigränserna som förändrar utbildningspolitiken.
- *Den demografiska utvecklingen*, med just nu ökande ungdomskullar och en åldrande befolkning, kan få effekter på utbud och efterfrågan av högskoleutbildning som man ännu inte överblickar eller inser konsekvenserna av. Debatten om 50-procentsmålet är långt ifrån avförd från dagordningen, om bara några år kan köerna till högskolan bli riktigt besvärande.
- *Bolognaprocessen i praktiken* innebär att det internationella perspektivet och inflytandet på svensk högskoleutbildning ökar. Omdaningsprocessen kan gå djupare än vad man i dag tänker sig (de förestående prövningarna av högskolornas rätt att ge masterexamen är bara början). Försöket att införa en ny avancerad masterexamen utan att tillföra nya medel kan få oväntade effekter.
- *Många konkreta problem på högskoleområdet* väntar på sin lösning, bl.a. studenternas ekonomiska villkor, läroanstalternas självständighet, antagningsfrågorna, dimensioneringen av grundutbildningen, resurstilldelningen och forskningsanknytningen.

Frågan är om inte Henrik Berggren på DN slagit huvudet på spiken i sina reflektioner över ”universitetens kris”, som han menar bottnar i en stor osäkerhet om dagens universitet inte har blivit hopplöst otidsenliga. Att möta masshögskolans krav och samhällets växande förväntningar är ingen lätt uppgift för en medeltida institution som ursprungligen tillkom för att utbilda präster, läkare och jurister. Går det överhuvudtaget att upprätthålla det Humboldtska idealet med självständiga universitet med både forskning och undervisning? Vad händer annars? Blir det inte bara större spelrum för staten, marknaden och medierna som dominerar dagens samhälle, frågar Berggren och ger själv svaret: ”Bra idéer blir aldrig omoderna. Däremot måste de ständigt omformuleras. Universiteten kan inte stå utanför samhällsförändringen. Men de måste moderniseras och utvecklas i frihet, utan ingrepp från klåfingriga politiker och direktörer. Det kräver respekt och återhållsamhet från statens och samhällets sida.” (DN 050618)

Kanske är det där vi befinner oss nu. I så fall väntar en intensiv högskolepolitisk debatt under de närmaste åren.

REFERENSER

- Broström, A., Deiacio, E. & Melin, G. (2005): Vägval för Örebro universitet och Mälardalens högskola. SISTER Arbetsrapport 2005:38.
- Enkvist, I. (2005): Trängd mellan politik och pedagogik. Svensk språkutbildning efter 1990. Gidlunds.
- Kim, L. (2003): Börjar tilltron svikta? Högskoledebatten 2002. SISTER Skrifter 8. Nora: Bokförlaget Nya Doxa. (Prop. 2004/05:142)
- Prop. 2004/05:142: Ny värld – ny högskola.
- Prop. 2005/06:2: Bästa språket - en samlad svensk språkpolitik.
- Sandström, U. (2002): Forskningsdebattens långa vågor. SISTER Skrifter 5. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Sandström, U. (2003): Polarisering – reflektioner kring forskningsdebatten. SISTER Skrifter 8. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Sandström, U. (2006): Forskningsdebattens var, vem, hur och varför. SISTER Arbetsrapporter (prel. version)
- Wetterberg, G. (2006): Ny kurs för gymnasiet och högskolan. Idéskrift från SACO. (http://www.saco.se/upload/doc_archive/4529.pdf)

TIDIGARE ARBETSRAPPORTER/WORKING PAPER

- 2001:1 Alexander Kanaev & Albert Tuijnman : Prospects for Selecting and Using Indicators for Benchmarking Swedish Higher Education
- 2001:2 Lillemor Kim, Robert Ohlsson & Ulf Sandström : Kan samverkan mätas? Om indikatorer för bedömning av KK-stiftelsens satsningar
- 2001:3 Jenny Beckman, Mats Brenner, Olle Persson & Ulf Sandström : Nya arbetsformer inom diabetesforskning – studier kring en nätverkssatsning
- 2001:4 Ulf Sandström : Om den svenska arkitektur-, bostads- och stadsbyggnadsforskningens karaktär
- 2001:5 Verksamhetsberättelse 1999-2000, Föreningen för studier av forskning och utbildning
- 2001:6 Kunskapssystem i förändring, Verksamhetsprogram 2001-2003
- 2001:7 Martin Meyer : Science & Technology Indicators Trapped in the Trippel Helix?
- 2001:8 Bo Persson : Reluctant Agencies : Sectorial Agencies and Swedish Research Policy in the 1980s
- 2002:9 Sverker Sörlin: Cultivating the Places of Knowledge
- 2002:10 Lillemor Kim: Masshögskolans paradoxer – fem inlägg i den svenska högskoledebatten
- 2002:11 Henry Etzkowitz: The Triple Helix of University - Industry - Government : Implications for Policy and Evaluation
- 2002:12 PREST, University of Manchester: A Comparative Analysis of Public, Semi-Public and Recently Privatised Research Centres
- 2002:13 Maria Wikhall: Culture as Regional Attraction : Migration Decisions of Highly Educated in a Swedish Context
- 2002:14 Göran Friberg: Svenska Tekniker 1620-1920 : Om utbildning, yrken och internationell orientering
- 2002:15 Hans Löf & Almas Heshmati: The Link Between Firm Level Innovation and Aggregate Productivity Growth : A Cross Country Examination
- 2002:16 Sverker Sörlin: Fungerar forskningssystemet?: Några strategiska frågor för strategisk forskning
- 2002:17 Tobias Harding, Ulf Sandström, Sverker Sörlin & Gella Westberg: God avkastning på marginellt risktagande? Bidrag till en utvärdering av nordiskt forskningssamarbete inom ramen för NOS.
- 2002:18 Ingrid Schild & Sverker Sörlin: The Policy and Practice of Interdisciplinarity in the Swedish University Research System
- 2002:19 Henrik Karlsson: Konstnärlig forskarutbildning i Norden
- 2002:20 Laila Abdallah: Resultat eller process : Trender inom utvärdering av svensk högskoleutbildning under 1990-talet
- 2002:21 Jan-Eric Degerblad, Olle Edqvist och Sam Hägglund: Utvärderingsspelet
- 2003:22 Ulf Sandström, Laila Abdallah, Martin Hällsten: Forskningsfinansiering genom regional samverkan
- 2003:23 Hans Löf: Dynamic Optimal Capital Structure and Technological Change
- 2003:24 Janz, Norbert, Löf, Hans & Bettina Peters: Firm Level Innovation and Productivity : Is there a Common Story Across Countries?
- 2003:25 Sandström, Ulf & Martin Hällsten: Företagens finansiering av universitetsforskning – en översikt i mars år 2003
- 2003:26 Bo Persson: Typifying Scientific Advisory Structures and Scientific Advice Production Methodologies
- 2003:27 Anders Broström, Hans Löf & Carolina Sigfridsson: Kartläggning av högre utbildning och universitetsforskning i Mälardalen
- 2003:28 Hans Westlund : Regionala effekter av högre utbildning, högskolor och universitet. En kunskapsöversikt.
- 2003:29 Göran Melin : Effekter av postdoktorala studier
- 2004:30 Sverker Sörlin (ordf.), Mårten Carlsson, Britt-Marie Drottz-Sjöberg och Göran Melin: Utvärdering av det svenska medlemskapet i IIASA
- 2004:31 Sverker Sörlin, Institutssektorn, högskolan och det svenska innovationslandskapet
- 2004:32 Anders Broström, Enrico Deiaco & Sverker Sörlin: Tekniska universitet på världsmarknaden? -motiv och förutsättningar för en strategisk allians mellan KTH och Chalmers
- 2005:33 Lillemor Kim & Ewa Olstedt : Utbildningsvetenskapliga kommittén- en ny aktör i forskningslandskapet
- 2005:34 Enrico Deiaco & Anders Broström: Kunskapsregion Stockholm på världsmarknaden - möjligheter och utmaningar för det regionala tillväxtprogrammet
- 2005:35 Göran Melin: De nya kulturutbildningarna - en undersökning av nya typer av högskoleutbildningar på kulturområdet
- 2005:36 Lillemor Kim & Per Janson: Kompetens för evidens – om Vårdalstiftelsens särskilda kompetenssatsningar
- 2005:37 Hans Löf & Anders Broström: Does Knowledge Diffusion between University and Industry Increase Innovativeness

- 2005:38 Anders Broström, Enrico Deiaco & Göran Melin: Vägval för Örebro universitet och Mälardalens högskola : Utredning av förutsättningar för fusion, allians eller annan samverkan
- 2005:39 Maria Johansson, Lillemor Kim, John Storan & Sverker Sörlin: Bridging the Gap – Comparing Actions for Widening Participation in Higher Education in Sweden and England
- 2005:40 Enrico Deiaco, Maria Johansson & Hans Westlund: Ju mer vi är tillsammans... – Utvärdering av Delegationen för regional samverkan om högre utbildning
- 2005:41 Enrico Deiaco & Fredrik Lagergren med medverkan av Åsa Smedberg: Energisystemforskning – till vad och hur mycket? Utvärdering av programmet för Allmänna energisystemstudier
- 2006:42 Peter Schilling & Maria Johansson: Finansiering och strategi - En fallstudie över KK-stiftelsens profil- och plattformssatsning vid Blekinge Tekniska Högskola
- 2006:43 Karin Caldwell, Ulf J Johansson, Anders Liljas (ordf) & Göran Melin (sek): Utvärdering av INGVAR (Individual Grant for the Advancement of Research Leaders) - med avseende på utformning, urvalsprocess och ledarskapsprogram
- 2006:44 Peder Karlsson & Peter Schilling: Nya teorier – Ny kunskapsproduktion? Några teoretiska perspektiv på IVA:s universitetsframsyn 2005/2006

